

Cumhuriyet Dönemi Düşünürlerinin Kalkınma Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme ¹

Talha KUTAY ² - Munise Tuba AKTAŞ ³

Başvuru Tarihi: 29.05.2023

Kabul Tarihi: 07.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, kalkınma literatüründe evrensellik iddiasını taşıyan ana akım yaklaşıma odaklanmak yerine Cumhuriyet Dönemi Türk düşünürlerinin Türkiye'nin kalkınmasına dair düşüncelerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede iktisadi kalkınma çerçevesinde ulusal alan yazın taraması yapılarak kalkınma sürecini sosyolojik, kültürel ve ekonomik açıdan ele alan düşünürlerin görüşleri incelenmiştir. Literatürde Cumhuriyet düşünürlerinin kalkınma görüşlerini inceleyen kapsamlı çalışmaların azlığı nedeniyle kalkınma sorununa Avrupa-merkezci bakış açısından sıyrılarak ulusal sosyoekonomik, politik koşul ve dinamiklerin içinde yetişmiş, tarihsel süreç içerisinde deneyimlemiş yerel düşünürlerin bakış açısına dayalı olarak anlama ve açıklama çabası taşımaktadır. Bu yönüyle çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin kalkınma sorunlarının kendi özgünlüklerini dikkate alan politikalarla çözülebileceği yaklaşımının Cumhuriyet Dönemi düşünürleri tarafından benimsendiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Cumhuriyet, Batılılaşma, Az Gelişmişlik, Modernleşme

Atıf: Kutay, T. ve Aktaş, M. T. (2023). Cumhuriyet Dönemi düşünürlerinin kalkınma yaklaşımları üzerine bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1439-1462.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, talhakutayfb@gmail.com, ORCID: 0003-4005-3222

³ Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mtturker@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1541-4639

A Study on Development Approaches of Republican Thinkers

Talha KUTAY⁴ - Munise Tuba AKTAŞ⁵

Submitted by: 29.05.2023

Accepted by: 07.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

This study aims to examine the thoughts of Turkish philosophers in the Republican era on the development of Turkey, instead of focusing on the mainstream approach that claims to be universal in the development literature. In this context, within the framework of economic development, the views of philosophers who deal with the development process in sociological, cultural, and economic terms were examined by scanning the national literature. Due to the scarcity of comprehensive studies examining the development views of Republican philosophers in the literature, it tries to understand and explain the development problem from the Eurocentric perspective, based on the perspective of local philosophers who have grown up in national socio-economic and political conditions and dynamics and have experienced it in the historical process. In this respect, it is thought that this study will fill an important gap in the literature. As a result, it has been understood that the approach that Turkey's development problems can be solved with policies that take into account their uniqueness has been adopted by the philosophers of the Republican period.

Keywords: *Development, Republic, Westernization, Underdevelopment, Modernization*

⁴ Anadolu University, Institute of Social Sciences, Economics Department, talhakutayfb@gmail.com, ORCID: 0003-4005-3222

⁵ Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, mtturker@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1541-4639

Giriş

Kalkınma, kişi başına düşen gelirdeki artışla birlikte modernleşme ve sanayileşmeyi kapsayan yapısal değişme ve yenileşme olarak anlaşılmaktadır. Ülkelerin gelişmiş ve az gelişmiş olarak nitelendirilmesi kapitalist iktisadi sistemin gelişim süreciyle paralellik göstermektedir. Ana akım kalkınma yaklaşımlarının sundukları gelişme modelleriyle az gelişmiş ülkelerin ne ölçüde kalkınabilecekleri önemli bir tartışma konusudur. Özellikle 1970’li yıllardan itibaren ana akım kalkınma yaklaşımlarına yönelik eleştirel görüş ve oluşumlar ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Yapısalcılık, Bağımlılık Okulu gibi teoriler ve kapitalist kurumlara alternatif olarak ortaya çıkan Dünya Sosyal Forumu gibi oluşumlar tam anlamıyla bir alternatif ortaya koyamamış olsalar da az gelişmişliği daha kapsamlı ve dış dinamiklerle ilişkilendirerek çözümlenmeye girişmektedirler. Özellikle ana akım kalkınma yaklaşımının Avrupa-merkezci bir bakış açısı barındırmasının “çözumsuzlüğü” daha da arttırdığı görülmüş ve kalkınmayı yerelden aramaya dair çalışmaların çoğaldığı dikkat çekmiştir.

Bu doğrultuda örneğin Bağımlılık Okulu az gelişmişlik sorununu üçüncü dünyanın bakış açısıyla ele almaktadır. Gelişmiş ülkelerin oluşturduğu merkezlerden değil, üçüncü dünya ülkelerinden “otantik gelişme iktisatçılarının çıkabileceği iddiasını” taşımaktadır (Öztürk, 2015, s. 98).

Özellikle literatürde Latin Amerika ve Afrika üzerine yapılan çalışmalarda “başka bir kalkınma anlayışı” dile getirilirken, Türkiye’nin kalkınmasıyla ilgili çalışmalar genel olarak ana akım kalkınma yaklaşımına yakın bir çerçeveden ele alınmaktadır. Bu yüzden özellikle Türkiye’nin kalkınmasının “kendi topraklarında doğan iktisat düşüncesinde” aranması oldukça önemlidir ve bu sayede Türkiye’nin her 10-15 senede bir yaşadığı ekonomik krizlere çözüm bulunabilecektir. 1950 gibi erken bir tarihte beş yıllık kalkınma planları uygulayan ve planlama deneyimi olan Hindistan’ın planlama komisyonu başkanı Nehru’nun Türkiye’den giden planlılara verdiği “kendi planlarınızı kendiniz yapın” tavsiyesi de meselenin daha net anlaşılmasına imkân sağlamaktadır (Bursa, 2011).

Bu çalışma, kalkınma literatüründe evrensellik iddiasını taşıyan ana akım yaklaşıma odaklanmak yerine Cumhuriyet dönemi Türk düşünürlerinin Türkiye’nin kalkınmasına dair düşüncelerine yoğunlaşmaktadır. Cumhuriyet Dönemi’ne yoğunlaşmanın nedeni Giddens’in (2004) de vurguladığı gibi modernleşmenin gelişiminde ulus devletin özel önemini olmasıdır. Bu bağlamda Kaya (2011) da Türkiye’nin İslam coğrafyasında, modernleşmenin öncüsü olarak gösterilmesinin ana nedenlerinden birisinin ulus devleti yaşama geçirmesi olduğunu ifade etmektedir. Kemalizm’e göre modernlik, bağımsızlığı ve anti-emperyalist olmayı gerektirmektedir. Ulusçuluk, sanayileşme ve gelişme için önemlidir. Aynı zamanda uluslaşma insanları etnik, dinsel, ırksal kimliklerinden özgürleştirilmesiyle bireysel özerkliği sağlamak ve yurttaşlık temelli toplum modelini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada öncelikle kalkınmanın neden yerelde aranması gerektiği irdelenmiş ve özellikle Avrupa dışı toplumların tamamı açısından genelleştirilebilecek teorik bir zemin ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında, Cumhuriyet Dönemi Türk düşünürlerinden Hilmi Ziya Ülken, Sabri F. Ülgener, Behice Boran, Doğan Avcıoğlu, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer ve Korkut Boratav’ın kalkınmaya dair düşünceleri incelenmiştir. Ele alınan konunun genişliği nedeniyle, her düşünürü çalışma kapsamına almak mümkün olmamıştır. Ancak geniş bir perspektif sağlaması açısından kalkınma sürecini iktisadi ve sosyolojik açıdan ele alan çeşitli düşünürler çalışma kapsamında dahil edilmiştir. Sonuç kısmında ise düşünürlerin kalkınma sürecine yönelik düşüncelerinin benzerlikleri ve farklılıkları irdelenerek, “ulusal kalkınma bağlamında bir kalkınma düşüncesini mi yoksa Avrupa-merkezci kalkınma çabalarına uyumlaşma düşüncesini mi savundukları?” sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır.

Kalkınmayı Yerelde Aramak: Bu İhtiyaç Nereden Doğuyor?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yıkımı ve ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını azaltmak amacıyla kalkınma iktisadı adıyla bir disiplin ortaya çıkmış ve kalkınma, ekonomik anlamda daha çok "gelişmiş Batı ülkelerine yakınsama" olarak tanımlanmıştır. Modernleşme fikri çerçevesinde oluşan kalkınma iktisadı, bireyi toplumsal ilişkilerden yalıtarak hukuk, para, devlet gibi gelişmiş piyasa araçlarıyla varlığını gerçekleştiren bireylere dönüştürmüştür (Ercan, 2006). Buradan hareketle, kalkınma söylemi olumlu sosyal değişimi yalnızca bilgi, teknoloji ve sermaye varlığı ile ilgili teknik bir mesele olarak görmektedir (Ziai, 2017). Bu bağlamda özellikle ilerleme, kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) gibi iktisadi değişkenler açısından tanımlanmış ve ilerlemeyi sağlayan toplumsal dinamikler göz ardı edilmiştir. Kişi başına düşen GSYİH'nin önemli bir değişken olmasına karşın, özellikle modern yaklaşım, Hindistan'ın Kerala Eyaleti ve Küba gibi bazı ekonomik açıdan "geri kalmış" ülkelerdeki sosyal şartların gelişmiş ülkelere nazaran neden daha iyi olduğunu açıklayamamaktadır.⁶ Bunun nedeni birikim merkezli bir ekonomik rasyonalitenin, piyasa temelli faaliyetler harici diğer tüm toplumsal varoluş biçimlerini değersiz kılan ve tüketim ihtiyaçları sonsuz olan kapitalist mantık barındırmasından kaynaklı olarak kalkınmaya neden olan faktörlerin piyasada metalaşmasını gerektirmesidir. Bu açıdan modernleşme yaklaşımlarının benimsediği maddeci çerçeve az gelişmişliği açıklayamamaktadır.

Ana akım kalkınma yaklaşımı, Batı-Doğu, Kuzey-Güney, gelişmiş-az gelişmiş ya da birinci-üçüncü dünya ülkeleri olarak tanımlayabileceğimiz bir karşıtlık yaratmış ve Kuzey ülkeleri takip edilmesi gereken taraf olarak ifade edilirken, ekonomik açıdan geri kalmış Güney ülkeleri ise Kuzey ülkelerini yakalamaya çalışmak ile karakterize edilmiştir. Avrupa-merkezci bir bakış açısı barındıran bu yaklaşım toplumsal gelişmenin tek bir yol izlediğini öngörmektedir. Herhangi bir tarihsel zamanda, insanlığın farklı boyutlar, kültürel biçimler ve maddi gelişme düzeylerine sahip çeşitli toplumlardan oluşmasına rağmen (Nişancıoğlu, 2013) Batı ülkelerinin deneyimleri üzerinden öngörülen yol, Güney ülkelerinin farklılıklarını "değer" olarak değerlendirmek yerine, yok edilmesi gereken bir "anomalı" olarak görmektedir. Diğer bir deyişle: Öteki (Güney) farklı olarak değil, Ben'in (Kuzey) eksik bir versiyonu olarak ele alınmaktadır (Ziai, 2017).

Güney'in Kuzey'i takip etmesine dair düşünce aslında 15. yüzyılın temel düşünce yapısı olan "ruhsuz madunları modernleştirmek ve barbarlıktan kurtarmak" ile doğrudan ilişkilidir (Plaatjie, 2013). 15. yüzyılın temel düşüncesi sömürgeleştirmeyi temize çıkarmayı amaçlarken aynı düşünce ile ana akım kalkınma yaklaşımı da temize çıkarılmak istenmektedir. Sömürgecilik, 15-16. yüzyılda Hristiyanlaştırma yoluyla yerleşirken 18-19. yüzyılda ise kalkınma adı altında insan hakları, demokrasi ve yoksulluğun ortadan kaldırılması gibi politikalarla yerleşmiştir. Özellikle 1940'larda yıkıcı bir savaş sonrası insan hakları ve barış gibi hümanizmi çağrıştıran baştan çıkarıcı terimlerin kullanılmasıyla kalkınma etik olarak sorgulanamaz hâle getirilmiştir (Plaatjie, 2013).

Bu doğrultuda Batı'ya benzeyerek sanayileşme az gelişmiş ülkelerin kalkınma politikasının temelini oluşturmuştur. Yeni bağımsızlığa kavuşan ülkelerin, geriliklerini gelişmiş bir sanayilerinin olmayışıyla özdeşleştirmelerinden dolayı bahsi geçen ülkelerin yöneticilerinde yoğun bir sanayileşme eğilimi hakim olmuştur (Başkaya, 2015). Gelişmiş ülkelerin sözde serbest ticaret ve piyasa tarihlerinin kalkınmakta olan ülkelere örnek olarak gösterilmesine karşın Chang'ın (2021) de ifade ettiği üzere, örnek olarak gösterilen gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerinde bebek sanayilerini korumak amacıyla uyguladıkları müdahaleci Sanayi Ticaret ve Teknoloji (STT) politikaları önemli rol oynamıştır. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerin bahsi

⁶ Kerala Eyaletindeki bu başarının temel nedeni kalkınmanın siyasal katılım özgürlüğü, temel eğitim alma ve sağlık hizmetlerinden yararlanma fırsatı gibi bütüncü unsurlarla birlikte ele alınmasıdır (Sen, 2004). Küba'da ise kentsel tarım sürecinde okullarda kurulan çiftliklerde üretilen sebzelere öğrencilerin öğle yemekleri karşılansmıştır (Kunt, 2015). Bu uygulamanın insanların yaşam standartlarını yükseltmesine karşın, bu üretim piyasada metalaşmadığı için kişi başı GSYİH'ye yansımamaktadır.

geçen serbest ticaret politikalarıyla gelişmiş ülkelerin kalkınma seviyelerine ulaşmaları mümkün değildir. Az gelişmiş ülkeler kendi teknolojilerini üretmedikleri için gelişmiş ülkelere fabrika ithal ederek sanayileşmeleri sonucunda teknolojik ve yapısal bağımlılık ortaya çıkmaktadır (Başkaya, 2015). Özellikle bu bağımlılığın, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasının önündeki başlıca engel olduğu, günümüzün önemli sorunlarından sanayileş(e)memeye ya da yetersiz sanayileşmeye yol açtığı düşünülmektedir.

Gelişmiş ülkelere birçok önemli ham madde ihraç eden ve bu ülkelerin şirketlerine büyük kârlarla yatırım alanları sağlayan az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkeler için her zaman vazgeçilmez bir dayanak olmuştur. Bu nedenle Baran'ın (1974) da ifade ettiği gibi gelişmiş ülkelerin egemen sınıfları, az gelişmiş ülkelerin sanayileşmelerine karşı çıkmakta, sömürge ve yarı sömürge bölgelerdeki sanayileşme faaliyetlerini engellemek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Kapitalizm ve emperyalizm arasında güçlü bir bağıntı bulunduğunu belirten Baran'a (1974) göre çağımızdaki emperyalizmin başlıca görevi az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarını önlemek, yavaşlatmak ve denetim altına almaktır. Baran'a benzer şekilde Andre Gunder Frank (Başkaya, 2015, s. 107) da az gelişmiş ülkelerin kalkınma hamlelerini, daha doğrusu klasik anlamda kapitalist sanayileşmelerini gelişmiş ülkelerle bağlarının en gevşek olduğu dönemlerde gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. Amin (2018, s. 129-130) ise sömürgeleştirmenin olumsuz sonuçlarını silmek için Avrupa merkezci kalkınma ideolojisinden esinlenen bütün büyük girişimlerin, son otuz yıl içinde Kuzey-Güney farkını kapatmakta küçük bir başarı bile sağlayamadığını belirtmektedir. Güney ülkeleri kapitalist politikalarla sanayileşmeler bile gelişmiş ülkelerin tahakkümü altında kalmaya devam etmektedirler. Bundan dolayı sistem içinde kalarak yani sistemden kopmadan kalkınmak az gelişmiş ülkeler açısından mümkün değildir. Diğer bir deyişle küreselleşmiş kapitalizm dâhilinde, isterse sistemin mantığıyla kısmi bir çatışma içinde olsun, bağımsız ulusal bir kapitalist gelişme ve onun sonucu "yakalama" düşüncesi iflah olmaz bir yanılsamadır (Amin, 2019, s. 108). Çünkü Güney ülkelerinin az gelişmişliği, kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Amin, 2019). Amin'e benzer şekilde Baran da iktisaden az gelişmişlik hâlinin bakir toprakların kapitalizmle zorunlu temaslar kurmasının yani kolonileştirilmesinin bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Aydın, 2006, s. 126). Az gelişmiş ülkeler, fethedebilecekleri bir Amerikalı olmadığı için gelişmiş ülkelerin kalkınma modelini mevcut sistem içinde yeniden üretmemektedirler (Amin, 2019a). Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin başka bir yoldan giderek yani gelişmiş ülkeleri kopya etmeden kalkınmaları diğer bir deyişle üretici güçlerini geliştirmeleri gerekmektedir (Amin, 2019; Amin, 2019a). Amin'e (2016) göre kalkınma, ulusal hedefler saptanmasını ve üretim sistemini modernleştirerek sosyal gelişimin iç koşullarının yaratılmasını amaçlamalıdır. Bu amaç, otarşi anlamına gelmemekle birlikte liberalizmin vaaz ettiği serbestleşme ilkesinin karşısında yer almaktadır. Çünkü liberalizmin önerdiği "yapısal uyum (structural adjustment)" çok uluslu egemen sermayenin ihtiyaçlarına cevap vermek üzerine kurgulanmakta ve dünya ölçeğindeki eşitsizlikleri derinleştirmektedir (Amin, 2016, s. 95).

Evrensellik iddiasıyla ortaya çıkan geleneksel kalkınma anlayışının az gelişmiş ülkelerin kendilerine içkin olan kültürel özgüllüklerini göz ardı ederek değersizleştirdiği önemli bir eleştiri noktasıdır. Yoksulluk, işsizlik ve yetersiz beslenme gibi sorunların kültürel olarak belirlenmesi bu sorunların evrensel reçetelerle çözülememesine neden olmaktadır. Çünkü belirli bir durumda neyin işe yaradığını ortaya koyabilmek kültürel çevre hakkında kapsamlı bilgi gerektirmektedir (Mehmet, 1990).

Diğer taraftan ana akım kalkınma yaklaşımının modernleşme modelinin az gelişmiş ülkelerin sosyal ve demografik yapılarına önemli katkıları bulunmaktadır. Bu nedenle kalkınmanın ilerici yönleri sahiplenilmeli, sürekli olarak gözden geçirilmeli, eleştirilmeli ve alternatif yaklaşımlarla diyaloga sokulmalıdır (Scholte ve Söderbaum, 2017). Modernleşmeci görüşlere karşı çıkarak 1920-1930'lu yıllarda Peru'nun içinde bulunduğu durumun, kapitalist yayılmanın ve kapitalist sermaye birikiminin bir sonucu olarak ortaya çıktığını, az gelişmiş ülkelerin özgün niteliklere sahip olduklarını, ana akım kalkınma yaklaşımına dayalı teoriler üzerinden

oluşturulan politikaların az gelişmiş ülkelerin sorunlarını çözemeyeceğini ifade eden Jose Carlos Mariategui, Peru'nun ulusal geleneklerine dayalı bir sosyalizm teorize etmiştir (Başkaya, 2009; Subirats, 2010). Avrupa'nın "tekil bir uygarlık süreci" düşüncesine karşı çıkan Mariategui, Peru'nun sömürge öncesi yaşam biçimlerine kadar uzanan kültürel hafızaya ve eski sosyalist geleneklere dayanan bir sosyalist hareket oluşturmanın, modern insanın ilerlemesinin ulusal terimler altında sahiplenilmesi ve yeniden tanımlanması anlamına geldiğini düşünmektedir. Mariategui'nin "yerlilik" görüşü, Brezilya'da Oswald de Andrade, Paraguay'da ise Augusto Roa Bastos gibi Latin Amerikalı yazarlar tarafından benimsenmiştir (Subirats, 2010).

Cumhuriyet Dönemi Düşünürlerinin Kalkınma Perspektifleri

Türkiye, bugün gittikçe derinleşip, ağırlaşan iç ve dış meselelerini tarihsiz, hafızasız ve merkezsiz tartışmaktadır (Kara, 2019). Bu yüzden Türk düşünürlerinin, Türkiye'nin kalkınmasına dair düşüncelerine odaklanmak, Türkiye'nin yaşadığı sorunları içeriden olanın bilinç ve sağduyusuyla çözmek için oldukça elzemdir. Bu bölümde Türk düşünürlerinin Türkiye'nin kalkınmasına dair düşüncelerinden bahsedilecektir. Ele alınan düşünürlerin, kalkınma yazını kapsamında ortaya koydukları özgün düşünce ve yaklaşımlarına dikkat çekmek amaçlanmaktadır.

Beyin oburu⁷: Hilmi Ziya Ülken

Sosyal bilimlerin çeşitli alanlarıyla ilgili yazılar kaleme alan Hilmi Ziya Ülken, bu davranışıyla sosyal bilimlerin kendinden önceki tek faktörlü sebep-sonuç zincirini kırmış ve Türk düşünce tarihinde ilk defa çok nedene dayalı kompleks bir yapı kurmaya çalışmıştır (Takış, 2011, s. 89). Ülken'in bu denemesi yenilikçi olmakla birlikte, sosyal bilimlerin değindiği konuların neden multi-disipliner bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini kanıtlar niteliktedir. Cahit Tanyol'un "Bizde şimdiye kadar, kendisinden önceki yerli düşünceleri değerlendiren, meselelere ve meselelerimize derinliğine bakmasını bilen ve her düşüncenin uç noktalarıyla temasa geçen ve birtakım yeni teklifler düşünen tek adam, diyebiliriz ki, Hilmi Ziya Ülken olmuştur" (Kayalı, 2014, s. 579) ifadesi Ülken'in, Türk düşünce tarihinde durduğu yerin özgün olduğunu daha net anlatmaktadır. Ülken, her ne kadar çeşitli alanlarla ilgili yazılar kaleme alsada onu sosyolog olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Hukuk ve iktisat disiplinlerini sosyoloji disiplini içinde görmesi de aslında zengin bir sosyolojik analiz ortaya koyduğunu göstermektedir. Kalkınma sürecini modernleşme ve Batılılaşma bağlamında ele alan Ülken, tüm entelektüel akranları gibi İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin neden olduğu sancılardan etkilenmiş ve bu dönüşümü anlamlandırıp, Cumhuriyet'i yeni bir değer olarak göstermeye çalışmıştır (Ateş ve Şanlı, 2021).

Batı ve Doğu kavramlarının göreceli kavramlar olduğunu ifade eden Ülken, Türkiye Yunanistan'a göre şark olduğu gibi, İran'ın, Türkiye'ye; Çin'in, İran'a; hatta Amerika'nın Çin'e şark olduğunu ifade etmektedir. Ülken'e göre, Doğu medeniyeti olarak ifade edilen Asya'daki medeniyetler birbirlerine benzemedikleri gibi, çok farklı şartlar altında gelişmişlerdir. Aynı şekilde Batı diye tanınan Avrupa kıtasının eski medeniyetleri de toplumsal olarak farklı bir gelişim göstermişlerdir. Her ne kadar Haçlı Seferleri sırasında, Batı ve Doğu kavramları daha keskin bir şekil alıp İslam ve Hristiyan dünyalarını ifade etmek için kullanılsa da her ikisinin birbirine çok yakın bir arazi idaresi, aynı endüstri tarzı, aynı inşaa şekli, aynı zevk ve "ümme" olarak adlandırılan aynı manevi hayat şekli içinde yaşamlarını sürdürmeleri, ikisini ayırmaktan ziyade birbirine bağlamıştır. Rönesans'ın başlamasıyla bu ikilik kırılmış ve Batı medeniyetinin kolonyalist politikalarla, kapalı bir kıta medeniyeti olmaktan çıkıp, bütün dünyaya yayılması açık medeniyet ve kapalı medeniyet olarak tarif edilebilen bir ikilem yaratmıştır. Bu bağlamda Ülken'e göre Batılılaşmak, kapalı medeniyetten açık medeniyete geçmek, rasyonel ve üniversal dünya medeniyetine katılmak anlamına gelmektedir. Batılılaşmanın bu geniş

⁷ Ülken'in insanı şaşırtan bir hafızasının olmasından ötürü, 1933'lerde bir süre İstanbul Üniversitesinde öğretim üyeliği yapan ünlü felsefe profesörü Hans Reichenbach, Hilmi Ziya Ülken için "bu adam beyin oburluğuna tutulmuş" demiştir (Birsell, 1979).

anlamını her meseleye, her vesile ile tatbik etmek lazımdır: Devlet anlayışında Batılılaşmak demek açık dünya medeniyetinin faal, müteşebbis, hür vatandaşlarının elbirliğiyle memleketi idare etmek demektir (Ülken, 2016, s. 15). Aynı minvalde Ülken, tek bir medeniyetin olduğunu ifade etmekte ve medeniyeti karşılıklı ilişkilerin büyümesi, çoğalması ve genişlemesi olarak tanımlamaktadır (Ülken, 2007). Bu açıdan Nurettin Topçu ve Cemil Meriç gibi düşünen Ülken, medeniyetlerin birbiri arasında geçiş olduğuna inanmaktadır (Ergüç, 2019). “Hepimizin aslı Ademdir.” düşüncesini savunanları eleştiren Ülken, meselenin yalnızca bir ırk meselesi olmadığını, “zümrelerin birbirleriyle çarpışmaları, karşılaşmaları neticesinde doğan karşılıklı tesirler kompleksinin gittikçe daha geniş ve daha organik olan insan medeniyetini, birçok dal ve budaklar salmış bir hâlde meydana getirmesi olduğunu” (Ülken, 2007, s. 12)” ifade etmektedir. Bu dalların canlılığı kök ile bağlarını kaybedip, kaybetmemeleriyle ilişkilidir. Nitekim Çin’in, Hint’in, Osmanlı medeniyetinin bir zaman sonra kuruyup kalması tesir kapılarını kapatmalarından ve içlerine kapanıp kalmalarından ileri gelmiştir (Ülken, 2007, s. 13).

Ülken, modern sanayiye ülkelerinde kurabilmeleri için Batı zihniyetiyle benzeşmenin önemli olduğunu ve Batı medeniyeti içine yerleşmiş bir millî kültüre sahip olmanın olanaklı olduğunu vurgulamaktadır. 19. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu modern tekniği ve Avrupa devletlerinin temelini oluşturan siyasi zihniyeti oluşturan ilmi öğretimi ülkeye sokmak için Batılılaşma yolunda yeni bir sürece girmiştir. Fakat bu sürecin yukardan aşağıya bir şekilde işlemesi yani padişahın iktidarından gelmesi olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur. Çünkü alınan fikirlerin dayanması gereken toplumsal gerçeklik kurulamadığı ve toplum fikirleri kendisine mal edemediği için Batı’dan gelen her şey boşlukta kalmıştır (Ülken, 2016). Batı’dan alınan fikirlerin tam anlamıyla yerleşmemesine ek olarak, eski Osmanlı nizamında karşılığı saray, tekke ve halk olan edebiyat ve fikir seviyeleri de yeni cemiyette kaybolmuş ve Türk aydını bir buhran içine girmiştir (Ülken, 2016). Tanzimat’tan sonraki devirlerde Batı fikrinin sadece teknik ihtiyaçları doyurmak için gelmesi nedeniyle toplumsal gerçekliği kurma yolunda herhangi bir çaba gerçekleşmemiştir. Bugün artık Batı’yı içeriksiz, boş bir şekil olarak almaktan vazgeçtiğimizi ifade eden Ülken, derebeyliğin mirasından ve imparatorluğun gerçek üretiminden çıkarak yoğun üretim ve temerküze doğru gitmeye çalışan Türk milletinin, büyük dünya kalkınmasına katılımını hazırlayan tarih hamlesiyle rönesansını yaparken kendi bünyesini daha iyi tanıyacağını ve kendisini bulacağını ifade etmektedir. Şarkçının “Kendini terk ediyorsun!” ve Garpcının “İçine kapanıyorsun!” ithamları o zaman lüzumsuz olacaktır (Ülken, 2016, s. 31).

Türkiye'nin son yarım asırda geçirdiği buhranlı tarihinin en önemli olayının laikliğin ilan edilmesi olduğunu ifade eden Ülken, bu olayın teokratik ve çökmüş bir Orta Çağ İmparatorluğu yerine, modern bir devletin doğuşu diğer bir deyişle skolastik zihniyet yerine modern zihniyetin kabulü anlamına geldiğini ifade etmektedir (Eralp, Tanyol, Tütengil, Yetkin ve Anıl, 1977). Latin harflerinin kabulünü, Avrupa’dan medeni kanunun alınmasını ve ülke sanayilerine ilim metodlarının tatbikini modernleşmenin sonuçları ve millî kültür yaratmanın biricik vasıtaları olarak görmektedir. Laikliği, dünyevi ile ahretle ilgili olanın ayrılması olarak tanımlayan Ülken, toplumsal hayatın dünyevileşmesinin dinî öğretime herhangi bir zıtlık yaratmayacağını vurgulamaktadır. Japonya kalkınmasına da değinen Ülken, Batılılaşma yolunda Türk tecrübesinin kararsızlığının bir çok zaman ve enerji kaybına sebep olmasına karşın, ondan 30 yıl sonra başlamış olan Japon tecrübesinin, benzersiz ilerlemeler kazandığını ifade etmektedir. Ülken, Atatürk’ün devrimci hamlesini kaybedilen zamanı tamir etmek için başvurulacak biricik vasıta olarak görmektedir (Ülken, 1960).

Eğitim ile kalkınma arasında da ilişki kuran Ülken, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bütün dünyada ve özellikle eğitim açısından geri kalmış ülkelerin tahsili ülkelere yaymak ihtiyacı duyduklarını ifade etmektedir. Bunu gerçekleştirmek için, okuma yaşı dışındakileri okutmayı, meslek eğitimi vermeyi ve kültür seviyesini yükseltmeyi kalkınmanın önemli araçları olarak ele almaktadır (Temiz, 2008). Ülken, her türlü partinin etkisinin dışında tutulmak kaydıyla Anayasaya Maarif ve İktisat Programı olmak üzere iki program koyulması

gerektiğini ifade etmektedir. Ülken'e göre, maarif programı ülkenin Batı medeniyeti dairesine girebilmesi için ülkenin gençliğine Batı kültürü ve karakter eğitimi verecek şekilde ve uzun dönemli olarak dizayn edilmelidir. Ülken, maarif programı hakkında uzun dönemli düşünmekte, değişen iktidar partilerinin görüş farklılıklarıyla, programın sarsıntıya uğramaması gerektiğini ifade etmektedir. Günümüzde ilmi ve ahlaki planlaştırmanın, hürriyetin en önemli teminatı olduğunu ifade eden Ülken, demokratik toplumlarda zıtlığın liberalizm ile plancılık arasında olmayıp, bilimsel dayanaklarla oluşturulan iyi bir planlaştırma ile keyfi olarak oluşturulan kötü bir planlaştırma ya da ahlaka aykırı zalim ellerde kalmış bir planlaştırma arasında olduğunu ifade etmektedir (Temiz, 2008, s. 104). Ülken, Batı milletlerinde olduğu gibi sermaye birikimi oluşana ve müteşebbis tipine sahip oluncaya kadar devletin, ilmi yoldan her türlü planlaştırma hareketini başarmak zorunda olduğunu belirtmektedir (Ülken, 2016). Bu bağlamda ilmi ve ahlaki planlaştırmayı iktisat programının temelini yerleştiren Ülken, bu sürecin iktidar partilerinin etkisinden azade olması gerektiğini vurgulamakta ve bunun sağlanmasıyla ülkenin irfan, ahlak ve iktisadının en esaslı temeller kazanacağını ifade etmektedir (Temiz, 2008, s. 104).

Ülken, kalkınma sürecinde işçilere bağımsız bir zümre olarak bakılmasının ve toplumsal bütünden ayrı tasavvur edilmesinin toplumu parçalayacağını ifade etmektedir. Ülken'e göre, proletarya ve burjuvazi arasındaki savaşın sürekli vurgulanması millî kalkınma ve mücadeleleri unutturacak duruma gelmiştir. Toplumsal kriz artık proletarya ve burjuvazi arasındaki olmaktan çıkmış, ileri ve geri üretim seviyelerinde olan milletlerin yarışından doğan bir kriz hâlini almıştır. Az gelişmiş ülkeler için yapılması gereken, içlerinde buldukları yetmezlik hâli yüzünden millî birliklerini tehdit eden propagandalar [proletarya-burjuvazi çelişkisi] tarafından sürüklemek değil; kültürü ve üretimi bütün memleketlerde yaymak ve içtimai problemin her şeyden önce bir millî kalkınma problemi olduğunu görmektir (Ülken, 1963, s. 159).

İktisat zihniyeti: Sabri F. Ülgener

Ailesinden geleneksel eğitim, üniversiteden de Batı eğitimi alan Ülgener, böylece bir yandan öz kültürüne ve onun meselelerine aşına olurken, diğer yandan Batı ilim ve kültürünü de yakından izleme imkânını elde etmiştir (Ertüzün, 1987). Aldığı geleneksel eğitim özellikle "Osmanlı İmparatorluğu Neden Kapitalistleşmedi?" sorusunu cevaplarken kültürü de temel alan bir cevap vermesine imkân sağlamıştır. Soruyu cevaplarken iktisatçı olarak sadece sayısal – mekanik bir analize girişmemiş, kültürel ve sosyolojik açılardan da incelemeye çalışmıştır.

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin yarattığı sancılar diğer düşünürler gibi Ülgener'i de etkilemiştir. Bu bağlamda Ülgener, hantal ekonomiyi iyiye çevirmenin devletçi bir politika ile mümkün olacağını düşünmüş ve devletçiliğin oluşturduğu temelden sağlıklı bir firma anlayışının doğacağını ifade etmiştir (Sayar, 1998). Akademik hayata geçişiyle birlikte gerek Alman hocalarla gerçekleştirdiği sohbetlerde gerekse Weber ve Sombart'ın eserleri üzerinden yöneldiği iktisat tarihi çalışmalarıyla dinin Marx'ın tanımladığı gibi sadece bir üst-yapı unsuru olmadığını kavrayan Ülgener, dinin tetkik planına alınması gerektiğini vurgulamıştır. Cumhuriyet elitlerinin pozitivist-aydınlanmacı dünya görüşünün bir sonucu olarak, iktisadi fakirliğin ve toplumsal sorunların temelinde dini görmelerinden ötürü Ülgener, "Sorun İslam'da mı?" sorusunu önemli bir mesele olarak akademik hayatına yerleştirmiştir. Bu soruya cevap verebilmek için de Osmanlı insanının zihniyetinin tetkik edilmesi yolunu benimsemiştir. Dinin iktisadi gelişmeye engel teşkil ettiği düşüncesi İslam açısından geçerli değildir. Ülgener, yoğun bir ticaret ortamında gözlerini dünyaya açan İslam'ın ticaret konusunda bilgisiz olmasının düşünülmemeyeceğini vurgulamaktadır (Ülgener, 1981).

Ülgener, pozitif iktisat teorisinin (neoklasik iktisat) içini boşalttığı "insan"a özellikle önem vermiştir. Çünkü pozitif iktisat, manevi etkenlerin yönlendirdiği zihniyet dünyasının iktisadi davranışa olan etkisini yok saymaktadır (Ülgener, 2016, s. 20). Ülgener'e göre, kapitalizmi, söz gelişi kapitalizm yapan yalnızca para,

sermaye ya da bunların varlık bulduğu kuruluşlar değil, aynı zamanda ve belki daha önemli ölçüde çağın tipik insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan yaşayış normlarıdır (Ülgener, 1981). Aynı teknik ve teknolojilerin bir ülkede beklenen sonucu verirken, bir başka yerde tam aksi sonuçlara neden olmasının sebebinin teknik ve teçhizattan öte onları kullananın vasıflarından gelmiş olabileceğinin bugün bile yeterince anlaşılmadığını ifade eden Ülgener, iktisadın matematiksel tarafı olan rakamların, formüllerin ve göz doldurucu göstergelerin temelini ruh ve mana ile doldurup, canlandırarak unsurun insan olduğunu ifade etmektedir (Ülgener, 1983).

Ülgener, “Bugüne kadar iktisatta söylenmiş ve yazılmış olanlar gelişmiş ülkeler temel alınarak yazılmıştır, o nedenle az gelişmişliği açıklayamaz.” şeklinde ifadeler üzerinden Keynes, Harrod ve Domar’ın geliştirdiği teorilerin gereksiz olduğu imasının yapılmasına karşı çıkmakta ve ek olarak iktisada ait ilkelerin ve temel bilgilerin hiçbir zaman muayyen bir mekân ve zaman bağlamında genelleştirilemeyeceğini ifade etmektedir. Tam istihdamın gelişmiş ülkeler tarafından benimsenebilecek bir hedef olduğunu belirten Ülgener’e göre, gelişmiş bir ülkede, talep ve harcama eksikliği istihdam hacminde gerilemeler yaratırken, az gelişmiş ülkelerde talep eksikliği istihdamı daraltmak yerine, genç, ihtiyar ayırmadan herkesi tarlaya sürerek çalışanların sayısının artmasına neden olmaktadır (Ülgener, 1991). Az gelişmiş ülkelerin temel sorunu açık işsizlikten öte, geniş kesimlerin çalışır görünmelerine rağmen sifıra yakın -bazen de negatif- bir üretkenliğin yarattığı düşük gelir düzeyinde yaşamalarıdır. Ülgener, bunun çözümü için tam istihdamdan öte etkin istihdamın hedeflenmesi gerektiğini ifade etmektedir. İş gücünün mevsimlere göre değişmesinden dolayı “Şu kadar iş gücünün şu kadarı istihdam edildiğinde tam istihdam sağlanmıştır.” şeklinde yorumda bulunmanın oldukça güç olduğunu ifade eden Ülgener, tam istihdamın az gelişmiş ülkeler açısından derecelenmiş bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Az gelişmiş bir ülkedeki çalışabilecek kitlenin içinde bulunan birçok kişinin düşük bir gelir seviyesinin getirdiği düşük bir yaşam çizgisinde atıl kalmalarına ve , çalışmayı tercih etmeleri de kalkınma sürecinin başında düşük bir tam istihdam düzeyinde kalmalarına neden olmaktadır. Fakat bu durum kalıcı olmamakta ve ülke eğer kalkınma sürecine girebilirse atıl iş gücünü harekete geçirmektedir. Bu sayede varılan düşük tam istihdam seviyesinden daha yüksek bir tam istihdam seviyesine geçiş sağlanmaktadır (Ülgener, 1991). Sonuç olarak, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere nazaran daha fazla çaba harcaması gerekmektedir. Ayrıca gizli işsizlik fazla olduğu için, işsizliği massedebilmek, nüfus artışını mümkün olduğunca kontrol altına alabilmek veya daha iyi bir seçenek olarak sermaye artışına hız vererek yatırımları artırmakla mümkündür. Mevsimlere göre değişen iş gücünün kararsızlığına ek olarak az gelişmiş ülke müteşebbisi müsait piyasa fırsatlarına karşı üretimi ve arzı genişletmek yerine kısmak ve daraltmak yönünde bir tercihte bulunmaktadır. Bu durum aslında teknik ve mali açıdan yetersizlikle doğrudan ilişkilidir. Piyasa da talep artışından cesaret alarak üretimi artırmaya çalıştığı takdirde ham madde kıfayetsizliğinden kredi ve döviz darlığına kadar adım başından türlü engellerle karşılaşacağını pek iyi bildiği için olacaktır ki müteşebbis çoğu zaman eldeki stoklarla yetinip fiyat ve kâr yükselişinden faydalanmayı tercih eder görünmektedir (Ülgener, 1991, s. 105). Bunun dışında müteşebbis, istihdam ederken iktisadi unsurlara ek olarak alışkanlıkların ve hissi davranışların yönlendirdiği etmenlerle karar vermektedir. Örneğin hemşerilik duygusu, gözetmek ve kayırmak için bireyleri istihdam etmekte ve bu durum da gizli işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Devletin de müteşebbis olarak ele alınabileceğini belirten Ülgener (1991) devletin “oy kaygısı” gibi iktisat dışı faktörlerle gerekmediği hâlde memur kadroları ihdas etmesinin gizli işsizliği artırdığını ifade etmektedir. Türkiye’de memuriyetin hâlen parasal garanti olarak görülmesi ve özellikle alt-orta sınıfların çocuklarına yönelik “memuriyete girme” gibi bir özlemin şimdiki zamanın ihtiyaçlarını feda edebilen uzun vadeli bir emniyet arayışına tekabül etmesi ve kamu otoritelerinin oy kaygısıyla hareket ederek memur kadrolarını artırmaları Türkiye açısından gizli işsizlik meselesinin çözülmediğinin bir göstergesidir (Erdoğan, 2016; Bora, 2016). Az gelişmiş ülkelerin en büyük eksikliğini geleneklerden etkilenmeyerek rasyonel davranan insan olduğunu belirten Ülgener, iktisadi gelişme seviyesi artıkça müteşebbisin daha çok iktisadi insan tipine ve modeline yaklaşacağını ifade etmektedir (Ülgener, 1991; Ülgener, 2016). Bu şekilde müteşebbis kararları da daha rasyonel hâle gelecektir.

Az gelişmiş ülkelerde yaşanan şehirleşme süreci alışılmamış tüketim mallarının tüketimine geçişle tüketim kombinasyonlarını değiştirerek tüketimin hacmini genişletmiştir. Buna ek olarak Türkiye’de sınırlı kredi ve döviz imkânlarının zorlanarak elde edilen üretim vasıtalarının çoğu zaman verimsiz faaliyetler için kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Thorstein Veblen, Amerika gibi hayat standardı yüksek memleketlerde zengin ve müteşebbis sınıfların en fazla iktisadi kararlar taşıması gereken sermaye yatırımlarında bile gösteriş gayretinden ve o uğurda birbirleriyle yarışma hevesinden kendilerini alamadıklarını ifade etmektedir (Ülgener, 1981, s. 183). Kalkınma sürecindeki az gelişmiş ülkelerde çeşitli iş ve iş sahası arasında kârlılık açısından derin farklılıklar bulunmaktadır. Sermaye uzun zamandır faaliyet gösteren sanayi kollarına yönelmek yerine günün şartlarına uygun olarak bol ve çabuk kâr eden sahalarla yönelmeyi tercih etmektedir. Bu sahalar kısa zamanda normal üstü kâr elde ettiklerinden, bu sahalarda kazanılan gelirlerin marjinal tüketim eğilimi oldukça yüksektir. Çünkü uzun bir dönem emek verilen ve çalışma sonucu elde edilen gelir olmadıklarından ve esirgenme, biriktirme şansı az olduğundan dolayı devamlı ve düzenli bir teşebbüse özgü olan ihtiyat fonu tesisi ve genellikle oto-finansman itiyatları gelişmediğinden tüketim harcamalarının artışı gelir artışına nazaran oldukça yüksek olmaktadır. Emek isteyen ve uzun dönemli gelirlerde ise bu ilişkinin tam tersi görülmektedir (Ülgener, 1991).

Kolları sıvalı sosyalist⁸: Behice Boran

Behice Boran, kalkınmaya dair düşüncelerine kapsamlı olarak 1968 yılında yayımladığı *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* başlıklı eserinde değinmiştir. Bahsi geçen eser, Türkiye’nin kalkınma sorunlarını diyalektik bir bakış açısıyla, bütüncül bir şekilde ele almakta ve “sınıfsal” açıdan bir analiz gerçekleştirmektedir. Boran’ın ele aldığı konular her ne kadar başka yazarlar tarafından incelenmiş olsa da kendisinin de ifade ettiği üzere, bu yazarlar bugünkü kapkaççı düzenin hangi yöntemlerle ve politik güçlerle değiştirilebileceği konusunda net bir cevap verememekte ve bu düzenin yerine geçecek sistemin niteliği hakkında herhangi bir analiz ortaya koymamaktadırlar. Boran ise Türkiye’nin bugünkü çıkmazdan nasıl kurtulacağını, hangi yoldan ve hangi güçlere dayanarak kalkınabileceği sorularına cevap vermiştir. Bu doğrultuda sorunları çözüme işini Türkiye İşçi Partisinin (TİP) başaracağını ifade ederek teorik söylemini politik bir tavırla taçlandırmıştır (Boran, 2016). Ayrıca Boran’ın, Türkiye’nin özgüllüklerini göz ardı etmeden kalkınma meselesini maddeci tarih görüşünün kavramlarıyla tartışması kendisini Türkiye sosyalist hareketinde özgün bir yere yerleştirmiştir.

Korporatistler gibi şartları zorlayarak kendi kendine yeten bir duruma gelmenin çok pahalı ve kaynakları israf edici bir politika olduğunu ifade eden Boran, mevcut imkânlardan son derece yararlanarak sanayileşmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Boran, 2010). El tezgahlarının korunmasına yönelik politikaların millî ekonomi açısından zararlı olacağını düşünen Boran, kalkınma ve sanayileşme için ekonominin derebeylik arttığı ekonomi ilişkilerinden kurtarılması gerektiğini öne sürmektedir (Boran, 2010). Boran’a göre, küçük üreticileri korumaya yönelik bir tavır her ne kadar halkçı bir tavır olarak görülse de aslında gelişme çarkını, zorla aksi istikamette harekete geçirmeye uğraşmaktır (Boran, 2010). Boran’ın özellikle vurguladığı nokta tarım-sanayi ülkesi olma yönünde çaba harcanması gerektiğidir. Yapılacak şey ise sanayideki organizasyonu olduğu gibi tarımda meydana getirmek değildir fakat her ikisine de tekniğin ilerlemesine uygun olan yeni bir organizasyon şekli vermektir ve bunu yaparken sanayi ile ziraat arasındaki aykırılığı kaldırmak, ikisini de aynı prensipler üzerine kurmaktır (Boran, 2010, s. 369).

İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçiş sürecinin genellikle Batılılaşma, modernleşme, ilerencilik ve gericilik, Osmanlılık ve kapıkulu zihniyeti gibi kavramlar üzerinden tartışıldığını ifade eden Boran, asıl meselenin belli

⁸ Başlıkta, Behice Boran’ın, 1971 yılında tutuklu bulunduğu hapishaneden Necla Fertan’a yazdığı mektuba atıf yapılmıştır. Mektup için bkz. Boran (2013, s. 133).

bir toplum yapısından bir başka toplum yapısına doğru değişme olduğunu belirterek, meselenin toplumsal yapı ve bu yapının değişmesi açısından görülüp, formüle edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Türkiye ve diğer az gelişmiş ülkelerin derebeylikten kapitalizme geçiş süreci, dış baskıların iç değişimleri tetiklemesiyle gerçekleşmiş ve değişim Avrupa'daki gibi içsel dinamikler üzerinden gerçekleşmediği için derebeylik ilişkilerinin var olduğu yarı kapitalist bir yapı oluşmuştur (Boran, 2016). Kapitalist ilişkilerin tam anlamıyla yerleşmemesi gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde ordu, eğitim ve hukuk gibi alanlarda yapılan reformların Avrupa'daki gibi olumlu sonuçlanmamasına neden olmuştur. Çünkü bu modern kurumların tam anlamıyla etkisini görmek için kendilerini yaratan kapitalist ilişkilerin toplumda yayılması gerekmektedir. Toplumsal gelişmeler içsel dinamikler üzerinden oluşmadığından, yerli burjuvaziyi oluşturma görevi devlete düşmüştür. Fakat Osmanlı'nın Batılı kapitalist ülkelerin ham madde kaynağı ve mamul mal pazarı hâline gelmesi, yerli burjuvazinin kendiliğinden oluşmasını engellemiş ve devlet de toplumda devlet müdahalesine bir dayanak bulamamıştır. Osmanlı'da yabancı sermayenin rahatça faaliyet göstermesine yönelik hukuksal düzenlemeler, kapitalist bir yapının oluşmasına neden olmasına rağmen, Osmanlı'yı kapitalist ülkelere bağımlı hâle getirmiştir. Osmanlı'nın bu bağımlı niteliği sonraki dönemleri etkilemiş ve bu bağımlılık ilişkisi Charles Bethelheim'in de ifade ettiği gibi, ekonominin dengesiz ve çarpık gelişme göstermesine neden olmuştur (Boran, 2016).

Az gelişmiş ülkelerin kapitalist yoldan kalkınıp çağdaş uygarlık düzeyine erişemeyeceklerini ifade eden Boran, az gelişmiş ülkelerin içinde buldukları koşulların 18. ve 19. yüzyıldaki kapitalist ülkelerin dış ilişkilerinden ve koşullarından farklı olduğunu belirtmektedir. Boran'a göre, gelişmiş kapitalist ülkeler, az gelişmiş ülkeleri yeni emperyalizm usulleriyle sömürerek kendilerine bağlı tutmaktadır. Bugün az gelişmiş ülkeler kapitalist ülkelerin siyasi, askerî ve ekonomik baskısı altındadır. Az gelişmiş ülkeler sömürgelere veya iktisadi ilişkilerle sömürdüğü, kendine bağımlı kıldığı nüfuz bölgelerine sahip olmadığı için bu yoldan sermaye birikimi sağlamalarına imkân yoktur. Az gelişmiş ülkeler, öyle bir kalkınma yöntemi uygulamak zorundadırlar ki bu, hem (1) Batı'da kapitalizmin başardığı tarihsel görevi başarmalı, yani, derebeylik kalıntılarını tasfiye etmeli, yeterli sermaye birikimini sağlamalı, sanayileşmeyi hızla başarmalı, toplumu modern teknoloji ile donatmalıdır (2) hem de bu toplumların özel niteliğine, şartlarına uygun olmalıdır; sosyal adalet sağlanmalı, emekçi kitleler korunmalıdır (Boran, 2016, s. 377). Az gelişmiş ülkelerin sanayileşip kalkınmasına başlıca engel olarak bu ülkelerin milli gelirlerinin düşük olması nedeniyle yatırımlar için gerekli sermaye birikiminin gerçekleşmemesi gösterilmektedir. Böylece içinden çıkılmayan bir fasit daire meydana gelmektedir. Özellikle bu fasit dairenin dış yardımlar, krediler, yabancı sermaye yatırımları ile kırılacağı egemen düşünce tarafından iddia edilmektedir. Fakat Boran'a göre, bu fasit daire az gelişmişliğin, doğurduğu zorunlu ve kaçınılmaz bir sonuç değildir ve fasit dairenin kırılması yabancı sermaye yatırımları ile mümkün olmayacaktır. Dobb'a atf yapan Boran, az gelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin yetersiz olmasının nedeninin millî gelirin düşük olmasından öte var olan millî gelirin rasyonel bir şekilde kullanılacak verimli ve kalkınmayı hızlandıracak yatırımlara yönlendirilmemesi olarak ifade etmektedir (Boran, 2016; Dobb, 1981).

Boran'a göre, sosyalist kalkınma sürecinde Türkiye'nin temel kalkınma politikası kendi kaynaklarını en rasyonel şekilde kullanmak üzerine kurgulanmalıdır. Yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişi engellenmeli ve sadece devlet dış kredi almalıdır. Devlet de aldığı borcun ana parasının ve faizlerinin ödenmesi dışında herhangi bir şart kabul etmemelidir. Emekçi Sınıflar Partisi, millî ekonomiye yön verecek ve sosyalist üretim ilişkilerini bünyesinde barındıracak şekilde yeni baştan dizayn edilen devletin, büyük sanayi ve kamu hizmeti yatırımlarını üstlendiği, uzun dönemli kalkınma gayelerini dikkate alan, somut verilerin ve ilmi hakikatlerin temelini oluşturduğu bir plan ortaya koymalıdır. Ekonomik bağımsızlık için temel sanayi kollarının halkın hizmetinde bir devlet tarafından kurulup işletilmesi şarttır. Bu gerçekleşmeden hem diğer sanayi kolları hem de tarım sektörü dışa bağımlı olmaktan kurtulamayacaktır. Devlet sektöründe emeğin ve mamullerin değeri serbest piyasa mekanizmasının tayin ettiği ücretler ve fiyatlar olarak değil, planın tespit edeceği fiyatlar ve

ücretler olarak belirlenmelidir. Böylece daha ilk safhada millî ekonominin önemli kısmı kapitalist üretim ilişkilerinin dışına çıkarılıp sosyalist üretim ilişkileri sistemine yakınlaştırılacaktır. Ayrıca dış ticaret, bankacılık ve sigortacılık devletleştirilerek, kapitalist ilişkiler çerçevesi dışına çıkarılarak, sosyalist ilkeler esasından yeniden örgütlenmelidir. Büyük sermaye ve ileri teknolojinin kullanılmasını gerektiren işletmeler de devlet tarafından kurulmalıdır. Bu sayede ülke kaynaklarını sömüren yabancı yatırımcıların ülke içindeki faaliyetleri sonlandırılacaktır. Boran, sermaye ve emek gücünün birbirinden tamamen ayrıldığı, sermaye sahiplerinin üretim sürecine katılmadığı, üretim araçlarında ücretli işçi kullandıkları, modern makinelerle üretimin yapıldığı, büyük sermayeli işletmelerin devletleştirileceğini ifade ederken, özellikle üretim güçlerinin ileri derecede gelişmediği, üretim faaliyetlerin büyük birimler hâlinde bütünleşmediği küçük ölçekli işletmelerde devletleştirmeye gitmenin devlet işlerinde kırtasiyeciliğin artmasına ve bürokratikleşmeye neden olacağını belirtmektedir (Boran, 2016). Küçük ve orta ölçekli sanayi, plana uymak ve kalkınmaya yardımcı olmak kaydıyla himaye edilmelidir. 500 dönümden fazla olan toprakların kamulaştıracağını ifade eden Boran, ardından bir aileyi geçindirebilecek yüz ölçümünün belirlenmesiyle birlikte, her aileye toprak dağıtılacağını belirtmektedir. Ayrıca üreticilere daha verimli üretim ve tarımsal mücadele yöntemleri öğretilmeli hem de tarım ilaçları, gübre, alet ve makine gibi üretim girdileri üreticilere daha ucuza sağlanmalıdır. Tarım makinelerinin yaygınlaşmasıyla tarımda makineleşme artacak ve sanayileşme hızlanıp genişledikçe nüfus, tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine geçecektir (Boran, 2016). Anlaşıldığı gibi Boran, az gelişmişlikten gelişmişliğe geçişte sermaye birikiminin, sanayileşmenin ve yapısal değişimin önemi üzerinde durmaktadır.

Boran, ilmin prensiplerini ve metotlarını evrensel olarak görmesine karşın, bu metotların tatbiki sırasında ülke gerçeklerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Boran, 2010). Türkiye’de, Batı’da görülen burjuva tipinin görülmemesinden ötürü “Türkiye’de burjuva sınıfı yoktur.” diyenleri eleştiren Boran, Türkiye’de bir burjuva sınıfının olduğunu ama Batı’daki kadar güçlü olmadığını ifade etmektedir (Boran, 2010). Bir toplumdaki sınıfların önemi ve aralarındaki ilişkilerin başka toplumlarla kıyaslanarak ortaya koyulamayacağını, kendi aralarındaki ilişkiler açısından kıyaslanabileceğini ifade eden Boran, Türkiye’deki durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Batıdaki işçi belirli bir hayat standardını ve iş emniyetini muhafaza için uğraşiyor, bizimki ise her ne olursa olsun bir iş bulmak ve aç kalmamak için. Köyde de durum aynı. Bir tarafta topraksız veya az topraklı, ilkel usullerle toprağı işleyen, yarı tok, çullar içinde, mağaralarda, ya da basık kerpiç yığımlarda yaşayan çoğunluk, diğer tarafta binlerce dönümlük çiftliklerini makinelerle işleyen Cadillac’lı büyük burjuva çiftçiler. Sonra bu sınıf çatışmalarının her gün gazetelere kadar aksedebilen -çoğu elbette edemiyor belirttileri: İşçilerini beş ay beş parasız çalıştırıp sonra da bloke edilen hesaptan paraları çekip kaçan taş ocağı sahipleri; iş kazalarında tazminat ödememek için işçilere suçun kendilerinde olduğuna dair önceden birer ibraname imzalatan fabrikatörler; işten çıkardığı işçileri grev yaptılar ihbarıyla karakola sevk ettiren işverenler; Çiğli, Morisson olayları... ve bunlara karşı işçilerin protestoları, mitingleri, yürüyüşleri ilh⁹ .... Bu sosyal sınıflar çatışmasında alttaki sınıfları mücadeleye zorlayan daima üsttekiler oluyor” (Boran, 2010, s. 474).

İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde bile bugün Marx’ın yaşadığı dönemdeki burjuva tipini bulmanın imkânsız olduğunu ifade eden Boran, her toplumun kendine has tarihi bir seyri olduğunu ve bir toplumu doğru anlamak için kendi tarihsel gelişmesi içinde mahallî özellikleriyle görüp anlamının şart olduğunu vurgulamaktadır (Boran, 2010). Buna ek olarak Avrupa’da görülen “bidonville” bölgelerinde yaşanan sorunlar ile Türkiye’deki “gecekondu” bölgelerinin doğurduğu sorunların karıştırılmaması gerektiğini ifade eden Boran, Batı ülkelerinde, köyden şehre göçün tarımın itici kuvvetinden ve sanayinin çekiciliğinden kaynaklandığını

⁹ Sona kadar, diğerleri de böyledir ve başkaları anlamına gelen ilâ-âhir kelimesinin kısaltmasıdır. Günümüzde kullanılan vs., vb., kısaltmalarına karşılık gelmektedir.

belirtmektedir. Şehre yeni göç edenler şehirlerin “bidonville” denilen sorunlu bölgelerinde toplanmışlar ama süreç içinde sanayileşmenin artmasıyla ücretler ve yeni iş olanakları artınca şehrin daha gelişmiş bölgelerine geçmişlerdir. Fakat Türkiye’ye baktığımızda köyden şehre göç tarımın itici faktörlerinden kaynaklanmış ve aynı zamanda sanayileşmenin yavaş olması “gecekondu” bölgelerinde toplanan insanların yaşam standartlarının artmamasına neden olmuştur. Bu bağlamda Batı ile benzetmeler yapmak ve Batı’nın kavramlarının bir karşılıklarını bulmaya çalışmak, ortaya çıkan sorunların anlaşılmasını ve çözüm yolları bulmayı engellemektedir (Boran, 2010a).

Az Gelişmiş Ülke Aydını: Doğan Avcioğlu

J. H. Kautsky’ye göre az gelişmiş ülkelerdeki aydınlar, ulusal kurtuluş mücadelesinin başını çeken grupların en önemlilerinden birini oluşturmaktadır. Bu aydınlar genellikle Avrupa’nın sanayileşmiş ülkelerinde eğitim görmüş ve ülkelere geri döndüklerinde o ülkelerde tanıdıkları, sosyal adalet, eşitlik, liberalizm, sosyalizm gibi idealleri kendi ülkelerine uyarlamaya çalışmışlardır (Bursa, 2011). Kautsky, az gelişmiş ülke aydınlarının modernleşmenin, ülkede eski aristokrasinin egemenliğine son vereceğini ve sanayileşmenin de ekonomik bağımsızlığı sağlayıp askerî gücü artıracaklarını düşündüklerini söylemektedir (Bursa, 2011, s. 147). Bu bağlamda, Doğan Avcioğlu, Kautsky’nin tanımladığı “az gelişmiş ülke aydını” tipolojisine uymaktadır. Avcioğlu’nun 1960’lı yıllar boyunca çeşitli dergilerde kaleme aldıkları ile geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Avcioğlu, kalkınma düşüncesini sol Kemalist ve ulusçu bir söylem içinde kapitalist olmayan yoldan kalkınma vurgusu temelinde teorize etmiştir (Seyit, 2019). Avcioğlu’nun, *Türkiye Düzeni* başlıklı kitabı Yön gazetesindeki/dergisindeki altı yıllık fikir çalışmalarının, iki yıllık yoğun fikir çabasıyla tamamlanması ile kalkınma ve az gelişmişlik üzerine dair düşüncelerinin daha sistematik düzene oturmuş hâlidir. Özellikle öne sürdüğü “milliyetçi devrimci kalkınma yolunun” Türkiye’nin geçirdiği tarihsel gelişme çizgisine uygun olup olmadığının analizine yoğun şekilde girişmiştir (Cengiz, 1969). Az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelere farklı bir sosyal yapısı olduğunu ifade eden Avcioğlu, kalkınma kavramını, en geniş anlamıyla bir sosyal yapı değişikliği ve bunun yarattığı sosyal mücadele olarak tanımlayarak kalkınma sorununu sosyal yapının evrimi meselesiyle ilişkilendirmektedir (Avcioğlu, 1996). Az gelişmiş ve çok gelişmiş tanımlamalarının sömürü gerçeğini gizlediğini belirten Avcioğlu, sömürülen ve sömüren ekonomiler tanımlamasını kullanmanın gerçeği daha doğru yansıttığını ifade etmektedir (Avcioğlu, 1965a).

Avcioğlu’na (1978) göre, komünist, Amerikan ve milli devrimci olmak üzere üç tip kalkınma yolu vardır. Kalkınmanın temel şartlarından birinin bağımlı durumdan kurtularak kendi ekonomi politikamızı kendimizin çizebileceği duruma gelmek olduğunu ifade eden Avcioğlu, Türkiye açısından geçerli olabilecek kalkınma yolunun tutucular koalisyonu dışındaki geniş bir kitle hareketine dayanan “milli devrimci kalkınma yolu” olduğunu belirtir. Komünist kalkınma yolu proletarya hegemonyası temeline oturmasından, Amerikan tipi kalkınmanın ise tutucular koalisyonu olarak adlandırılan sınıflara yaslanmasından dolayı bu modelden ayrılmaktadır.

Kapitalist ülkeler yabancı sermaye aktarımı yoluyla fakirlik fasit dairesinin kırılacağını ileri sürmektedir. Bu düşüncüyü kapitalist ülkeler açısından tabii karşılayan Avcioğlu, meselenin acıklı tarafının, üniversitelerimizde, emperyalizmin bu bilimsel imalatının tenkit süzgecinden geçirilmeden papağan gibi tekrarlanması olduğunu belirtmektedir (Avcioğlu, 1965a, s. 8). Avcioğlu, dış sermaye ile kalkınma düşüncesine yönelik eleştirisini Ereğli-Demir Çelik fabrikası örneğiyle somutlaştırmaktadır.¹⁰

Prekapitalist düzen içinde Osmanlı’nın kapitalizme evrilmesi için gereken güçlerin toplum içinde geliştiğini söyleyen Avcioğlu, dış engellerin Osmanlı’nın, Batı’nın sahip olduğu bir sınırsız kapitalizme evrilmesini

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avcioğlu (1965, s. 3)

engellediğini ifade etmektedir. Avcioğlu'nun, Türk toplumunun şifa bulmaz bir durgunluğa mahkûm olmadığına dair tespiti günümüzde özellikle Türkiye'nin kalkınmasının temellerini ararken bütün meseleyi Batı ekollerinde bulmaya çalışanlara yol göstermesi açısından oldukça önemlidir (Avcioğlu, 1976).

Avcioğlu'nun çalışmalarına baktığımızda, günümüzde yoğun şekilde tartışılan Asya ülkelerinin kalkınması meselesine de değindiğini görmekteyiz. "Japonya Kalkındı, Türkiye Neden Kalkınmadı?" sorusunu soran Avcioğlu, bu sorunun cevabının Türkiye'nin Batılılaşma uğraşında aranması gerektiğini ifade etmektedir. Japonya ile Osmanlı'nın temel farkı, Japonya'nın hem jeopolitik olarak önemli konumda olmaması hem de ham madde kaynağı açısından fakir olmasıdır. Diğer farklılık ise İmparator Meji'nin, Osmanlı'daki yeniçeri ve derebeylerine benzeyen samuraylar ile daimyolara yeterli gelir ve sanayide olanaklar sağlayarak kendisine iktidara getiren güçleri Batılılaşma politikasına kazandırmasıdır. Bu şekilde sanayi burjuvazisi yaratılabilmektedir. Fakat Osmanlı'da 18. yüzyıldaki reformlara direnç gösteren yeniçeri ve derebeyleri ileriki süreçte tasfiye edilmişlerdir. Batı'nın kalkınma süreci gibi dış sömürü olanağı olmayan Japonya, kapitalist gelişmesini, köylüyü prekapitalist dönemden daha ağır sömürmesi ile başarmıştır (Avcioğlu, 1976). Paul Baran'ın da ifade ettiği üzere köy, ülkenin Yakın Çağ tarihi boyunca Japon kapitalizmi için bir iç sömürge rolü oynamıştır (Baran, 1974). Fakat Türkiye tarihine baktığımızda böyle bir durumun gerçekleşmediği görülmektedir.

Avcioğlu'na göre plan, üretim ve üretimin paylaşılmasında önceden belirlenen ve rakamlarla ifade edilen sonuçlara ulaşmak için, somut iktisadi görevler empoze etmektir (Avcioğlu, 1957b). Plan her ne kadar teknik açıdan mükemmel olsa da şayet tutucular koalisyonunun güçlü direnmesi engellenmezse yapılan plan anlamsız kalacaktır. Nitekim, beş yıllık kalkınma planlarımız, tutucular koalisyonuna bağımlı kaldığı için plansız döneme nazaran önemli bir değişiklik getirememiş, kaynakların eskisi gibi israfı sürüp gitmiştir (Avcioğlu, 1978, s. 1107). Bu bağlamda planların halkın özlemlerini ve tercihlerini yansıtacak şekilde ortaya konulması oldukça elzemdir (Avcioğlu, 1962). Plan yapmadan önce erişilmek istenen amaç, imkânlar çerçevesinde sarıh bir şekilde belirlenmeli ve politikalar bu doğrultuda uygulanmalıdır. Şayet planın hangi amaç için yapılacağı tespit edilmezse tüketimi, yatırımları ve millî savunma masraflarını artırmak gibi çelişkili amaçları takip etmekten ve bunun sonucu olan enflasyondan kurtulmak mümkün olmayacaktır. Ekonomik açıdan hızlı bir kalkınma amaçlanıyorsa da tüketim seviyesini yükseltmemek veya çok az yükseltmek, lüks bina inşaatından vazgeçmek ve imkân çerçevesinde millî savunma harcamalarından kısmak sayesinde mümkün olacaktır (Avcioğlu, 1957). Özellikle tüketim artışının dizginlenmesi önemlidir. Çünkü hızlı bir iktisadi kalkınma daha az tüketim daha çok tasarruf ile mümkün olmaktadır. Bazı ürünlerin serbest şekilde ithaline izin veren "meşhur" liberasyonla birlikte mağazaları dolduran kristal takımlar, cadillaclar ülkemizde "sahte" bir refaha neden olmuştur (Avcioğlu, 1957a).

Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) Bağlamında Kalkınma: Sencer Divitçioğlu

İstanbul Üniversitesinin ilk iktisat hocalarından olan ve ilk Türkçe mikro iktisat kitabını yazan Sencer Divitçioğlu, özellikle Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) kavramı üzerine yaptığı çalışmalarla ses getirmiştir. Ayrıca, Marksizme yönelik özgün akademik çalışmaların yapılmaya başlandığı 1970'lerde, Marksist dönüşüm sorunu hakkında yazdığı *Değer ve Bölüşüm: Marksist İktisat ve Cambridge Okulu* başlıklı kitabını da önemli bir eser olarak ifade edebiliriz. ATÜT kavramı, Divitçioğlu'nun çalışmalarında önemli bir yer tutmuş ve özellikle 1980 sonrası yöneldiği tarih çalışmalarında ortaya koyduğu tezlerde ATÜT kavramı ile koşutluk içinde olmuştur (Sarıkaya, 2018). Selahattin Hilav tarafından başlatılan ATÜT tartışmaları, o dönem Türkiye solunda önemli bir yer tutmuş fakat sonrasında çok hızlı şekilde tartışmaların popülerliği azalmıştır. Divitçioğlu'nu, ATÜT üzerine çalışmaya yönlendiren kişi Kemal Tahir'dir. Ayrıca, Mark Blaug'un, kendisine yönelik "ben size tavsiye veriyorum, lütfen Türkiye üstüne ciddi bir şeyler yapın. Biz İngiltere'de filan az gelişmişlik gibi birtakım kavramlar uydurduk. Ama aslında esas iş sizin" (Divitçioğlu, 2013, s. 93-94) sözleri de Divitçioğlu'nun ATÜT üzerine çalışmalar yapmasında etkili olmuştur. Konuyla ilgili ilk eseri 1966 yılında yayımladığı *Asya Üretim*

Tarzı ve Az-gelişmiş Ülkelerdir. Daha sonra yayımladığı *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* başlıklı eserinde ATÜT kavramını daha geniş çerçeveden ele almıştır. Fakat ATÜT üzerine yaptığı çalışmalar o dönemin entelektüel ortamında tam anlamıyla karşılık bulmamıştır.

Divitçioğlu'nun ATÜT ile ilgili düşüncesine geçmeden önce Marx'ın toplumların geçirdiği üretim tarzlarına dair düşüncesine değinmek gerekmektedir. *Kapital* başlıklı eserinde modern toplumların ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaya odaklanan Marx, üretici güçlerin yaşadıkları değişimi dikkate alarak toplumlar için tek doğrusal bir gelişme kanunu ortaya koymuştur. Marx'ın özgün noktası, ortaya koyduğu gelişme kanununun Batı Avrupa'ya özgü olduğunun bilincinde olmasıdır. Marx ve Engels'in mektupları birlikte okunduğunda Türkiye, İran ve Hindistan gibi Batılı olmayan toplumların farklı üretim tarzına sahip olduğu görülmektedir (Engels, 1995; Marx, 1995). Marx, *Grundrisse* içinde yer alan "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler" başlıklı bölümde Batı toplumlarının geçirdiği kölelik, derebeylik ve kapitalizm üretim tarzları dışında başka toplumlara ait Antic üretim tarzı, Germanic üretim tarzı, Asyatik üretim tarzı (ATÜT) ve Slovanic üretim tarzlarının bulunduğunu belirterek toplumların gelişme kanunlarının çok doğrusal olduğunu göstermiştir (Marx, 1976). Her ne kadar Batı ve Doğu için ayrı üretim tarzları ortaya koymuş olsa bile, toplumların süreç içinde antik üretim tarzından kölelik sistemine, Germanic üretim tarzından derebeylik sistemine geçiş yollarının açık olduğunu ifade ederken Asya tipi üretim tarzının geçirebileceği değişimle ilgili herhangi bir açıklama ortaya koymamıştır. Asya tipi üretim tarzını az gelişmiş ülkeleri anlamak için bir çalışma hipotezi olarak kabul eden Divitçioğlu, Asya tipi üretim tarzının günümüz az gelişmiş ülkeleri için ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmış ve aslında Marx'ın yarım bıraktığı yerden hareket ederek Asya tipi üretim tarzının geçirdiği değişimi açıklamaya çalışmıştır. Çünkü Asya tipi üretim tarzının tahlili az gelişmiş ülkelerin iktisadi ve toplumsal bünyelerinin anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır (Divitçioğlu, 2010).

Devlet ve ona bağlı kapıkulu sözde sınıfının varlık kazanması merkezî şehirlerin kurulmasına yol açmış ve merkezî şehirlerin gelişmesi de bilim, sanat ve küçük sanayi olarak ifade edebileceğimiz üretim güçlerinin gelişmesine, ticaret ve murabahacılığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ticaretin ortaya çıkmasıyla birlikte ticaret sermayesi yeni ellerde birikmeye başlamış ve tacir zümresi ortaya çıkmıştır. Kısacası, ATÜT, tarihsel gelişmelerin etkisiyle sistemin içsel diyalektiğine uygun olarak değişim sürecine girmiştir. Aynı zamanda dışsal ilişkilerde değişim sürecinde önemli rol oynamıştır. İngiltere'nin Hindistan'da yarattığı etki ve Osmanlı açısından ise coğrafi keşiflerle birlikte Doğu ticaret yolunun okyanuslara kayması dışsal değişime örnek gösterilebilir (Divitçioğlu, 2010; Marx, 1976). ATÜT'ün devleti, kerim devlet olarak tanımlayabileceğimiz ve temel görevi kamu hizmetlerini yerine getirmek olan bir devlet türüdür. Bu devlet, kapitalist sistem ile ilişkiye girince şehirleşmeden ve kendi kendine yeten kapalı köy ekonomisinin kendini yeniliklere adapte edememesinden dolayı kamu hizmetlerinde reform yapmak zorunda kalmıştır. Devlet yaptığı reformlarla eski kamu hizmetlerinin kapsamını harp sanayi, demir yolu sanayi, barajlar ve halkın asli üretimi için gerekli olan sanayi dallarına doğru genişletmiştir. Değişimler sonucu ATÜT bozularak, bozuk ATÜT hâlini almıştır. Mülkiyet, topraktan kamu hizmetleri ve sanayiye doğru kaymıştır. Bu son şekli ile devlet, halk arasında bazı kimselere imtiyaz vererek (bugün Asya tipi az gelişmiş ülkelerin çoğunda gözükken ihale, kredi ve lisans mekanizması ile) onları kendi kapıkulu sınıfı içine fakat yeni bir ad altında (kapitalist) dahil etmiştir (Divitçioğlu, 1966, s. 17). Dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımlarının bir sonucu olarak biriken ticaret fonlarının devlete ortak olmasıyla veya yabancı sermaye ile iş birliği yaparak sanayi yatırımlarına aktarılmasıyla, Asya tipi üretim modeline sahip az gelişmiş ülke sanayi kapitalizmine geçiş yapmaktadır. Son tahlilde, bozuk ATÜT ile ATÜT benzer modellerdir. Topraktan kopmuş olsa bile kamu hizmetlerini ve sanayi faaliyetlerini üzerine almış bir devlet hâlen bulunmaktadır. Fakat devletin amacı tamamıyla kapitalist ilişkileri geliştirmek için, ne fiyat mekanizmasının işlediği bir piyasa kurmak ne de müteşebbis yetiştirmektir. Bozuk ATÜT hâlen tarımsal köy ekonomisinin özelliklerini göstermekte ve kapalı köy ekonomisinin kendi kendine yeten fonksiyonunu muhafaza etmektedir. Tarımsal gelirin yarısına yakını piyasada metalaşmadığından ötürü

fiyatlanamamıştır. Devlet tarafından kurulan sanayi sadece büyük şehirlerde toplanmıştır. Bu nedenle bozuk ATÜT modelinde köy ve şehir olmak üzere düalistik ekonomi yapısı hâkimdir (Divitçioğlu, 1966).

Türkiye de dâhil olmak üzere az gelişmiş ülkelerde bozuk ATÜT modelinin özelliklerinin mevcut olması, bu ülkeleri bozuk ATÜT modeli ile karakterize etmektedir. Son durumda: 1) devlet işletmeleri ile rekabet (ki kapitalizmin temel kurumlarından biridir) etmenin imkânsızlığından 2) az gelişmiş ülkelerde yatırımlara ayrılacak artık-değerin mutlak ve nisbi büyüklüğünün devletin artık-değeri ele geçirmesi ile büsbütün azalacağından, yani, özel yatırım fonlarının yetersizliğinden ve hâlâ 3) kendi kendine yeten köy ekonomisinin varlığından ötürü piyasa kurulamadığından, az gelişmiş ülkelerde kapitalizm gelişmemektedir (Divitçioğlu, 1966, s. 19). Bu açıdan Batı'daki gibi bir kapitalist devlet kurulamazken iç ve dış etkilerle bozulan ATÜT modeli devamlılığını sürdürmektedir. Bu modelin, bugünün az gelişmiş ülkelerinde sürmesinin temel nedeni modelin dayanıklılığıdır.

Az gelişmiş ülkelerin çoğu yörüngesine girdikleri hâkim üretim tarzlarını benimsemek zorunda kalmışlardır. Bu durum Türkiye içinde oldukça belirgindir. Osmanlı'dan ATÜT modelini miras alan Türkiye hem Batı ülkelerinin Osmanlı'da ekonomiyi yarı sömürgeleştiren kurumlar oluşturmalarından hem de özellikle Türkiye'nin 1960'lı yıllarda ve sonrasında yörüngesine girdiği Amerika kapitalizminin ekonomik yapıdaki etkisinden ötürü kapitalistleşmemiştir. Kapitalistleşemediği için uluslararası kurumlar tarafından telkin edilen ekonomi politikaları Türkiye'nin kalkınamamasına neden olmaktadır. Çünkü o politikaların temeli olan üretim tarzı Türkiye'nin üretim tarzı ile uyumsuzdur.

Marksist Bir Ekonom¹¹: İdris Küçükömer

Çağdaşları gibi, Tanzimat'tan günümüze kadar süren Batılılaşma sürecinde, Batı ve Doğu kültürü arasında kalan Türk aydını trajedisinin gözlemlendiği İdris Küçükömer, kalkınma sürecini iktisadi koşullara ek olarak Batılılaşma, modernleşme ve sivil toplum bağlamında geniş bir çerçevede irdelemektedir (Yılmaz, 2007). Yön, Ant ve Milliyet gibi gazete ve dergilerde yayımlanan yazıları ve *Düzenin Yabancılaşması ve Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine* başlıklı kitapları kalkınma düşüncesini bulabildiğimiz başlıca kaynaklardır. Küçükömer'in özgün yanı, Batılı kalkınma anlayışlarını eleştirirken Türkiye'ye özgü bir kalkınma modeli ortaya koymaya çalışmasıdır. Bunun yanı sıra Asya ülkelerinin kalkınma deneyimlerini üstün körü bir şekilde olumlamayan Küçükömer, bu ülkelerin geçirdiği tarihsel koşulların Türkiye'den oldukça farklı olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Japonya kapitalist ve emperyalist gelişmenin şartlarını oluşturup kendi kalkınmasını otoriter-militer bir yöntemle sağlarken, Türkiye tam tersi koşullar ile gerçekleştirmiştir (Küçükömer, 1994a).

Küçükömer, gelişmeyi uluslararası ekonomik ve politik ilişkilere bağlı olarak çözülebilecek uluslararası bir sorun olarak tanımlamaktadır. Çünkü günümüzde az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin ekonomik ve politik güç üstünlüğü karşısında uluslararası ekonomik yapıda bir değişiklik meydana gelmeden kalkınamayacaklardır. Çünkü gelişmemişliğe neden olan uluslararası koşullardır. Her ne kadar gelişmiş ülkeler karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanan temel salt dış ticaret teorisinin az gelişmiş ülkeleri kalkındıracağını ifade etseler de gelişmiş ülkeler kalkınma süreçlerini sömürgecilik ve kapalı bir ekonomik yapı içinde gerçekleştirmişlerdir. Sanayide yeterli birikim olunca, yani bir kez güç kazanılınca, iç ekonomiden ve özellikle dünya ekonomisinden daha fazla yararlanmak için serbestiyi savunmak gerekmiştir (Küçükömer, 1966, s. 31). Küçükömer'e göre, serbest ticaret ile ilgili bu dar çerçeve aşılmadan az gelişmiş ülkeler açısından kalkınma mümkün olmayacaktır (Küçükömer, 1966). Serbest ticaret ortamında az gelişmiş ülkelerin Batı ülkeleri seviyesinde kalkınmaları mümkün olmamakta ve gelişmiş ülkeleri yakalayamayacakları için

¹¹Başlıkta Can Yücel'in İdris Küçükömer için yazdığı "İdris'in Şu İş" başlıklı şiire atıf yapılmıştır. Şiir için bkz. Yücel (1994, s. 13)

aralarındaki makas sürekli açılmaktadır (Küçükömer, 1994). Az gelişmiş ülkelerin bu döngüden kurtulabilmeleri için yapacakları tek şey kapitalist olmayan bir kalkınma yaklaşımı benimsemektir. Fakat az gelişmiş ülkeler yeni bir teknoloji bulmak yerine, sadece gelişmiş ülkelerin eski teknolojilerini aldıklarından ötürü, kapitalist olmayan bir yaklaşımla kalkınmaları mümkün olmamaktadır. Singer, koruyucu gümrük duvarlarının bile bu sorunu çözmeyeceğini aktarmakta ve ülkelerin millî kaynaklarına ağır proje yükü yükleyeceğini, bunun da kalkınmayı hızlandırmak yerine durduracağını ifade etmektedir (Küçükömer, 1966). Küçükömer, Singer'in görüşüne atıfta bulunarak bu durumu nispi geri kalmışlığın bir sebebi olarak görmektedir (Küçükömer, 1966, s. 112).

Az gelişmiş ülkelerin ham madde ihraç edip, montaj dahil olmak üzere sanayi ürünlerini satın almaları ham madde fiyatları ile sanayi ürünleri fiyatları arasındaki oransızlıktan dolayı kayıp yaşamalarına neden olmaktadır (Küçükömer, 1994; Küçükömer, 1994a). Kapitalist ülkelerin sahip olduğu tekelleri, sanayi ürünlerinin fiyatlarının büyük çapta gelişen teknolojiye rağmen düşmesini engellemekte, üstüne üstlük ham madde fiyatlarına göre sanayi ürünleri fiyatlarının daha fazla artmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı, az gelişmiş ülkelerin belli miktarda ham madde ihracatları karşılığında ithal ettikleri sanayi ürünlerinin miktarı yıldan yıla azalmaktadır. Bu durum da gelir kaybına neden olmaktadır (Küçükömer, 1994).

Yapılan hesaplamalar dikkate alındığında az gelişmiş ülkelerin ihracat artışının gelişmiş ülkelerin ihracat artışının altında kaldığı görülmektedir (Balassa, 1984; Küçükömer, 1994). Küçükömer, aradaki farkın kapanması için az gelişmiş ülkelerin ya yeniden şartlandırıcı borç alacağını ya da esasen yeterli gelişme olanağı bulunmayan mütevazı ihracat gelirlerinin önemli bir kısmını dış borçları ödemeye tahsis edeceğini ifade etmektedir. İlk seçenekte boyunduruk daha fazla sıkılırken ikinci seçenek belli seneler sonunda dış borçlardan kurtulacakları, bir eski arzuyu dile getiren safsatadan öteye geçemeyecektir (Küçükömer, 1994).

Küçükömer'e göre, emperyalizm, gelişmemiş ülkelerin stratejik ekonomik kaynaklarını kontrol etmek amacı gütmektedir. Üç yabancı firmanın kurucu ortaklığıyla kurulan Ereğli Kurumu bunun için güzel bir örnektir. Küçükömer, bu kurumun devlet tekeli hâline getirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Küçükömer, 1994a).

Kapitalist gelişme sürecinde, kapitalistin iradesi dışında ilk başta o ülkenin yerli halkı sömürülmüş ancak işçi sınıfı ve aydınların verdikleri mücadele sonunda alınan haklar ile iç sömürme azalmış ve kapitalist bir nisbi iç denge kurulmuştur (Küçükömer, 1994a). Bu iç nisbi denge, durmayan üretim mekanizmasının devamlılığına, iç ve dış piyasaların kontrolüne ve dünya hammadde kaynaklarının kontrolüne sıkı sıkıya bağlıdır. Gelişmiş ülkelerin kapitalist gelişme süreci sonunda ulaştıkları bu nispi denge Türkiye açısından ulaşılmazdır. Çünkü devlet mekanizması halk lehine işliyorsa devlet halkın olmakta, belli bir sınıf ya da sınıflar lehine işliyorsa devlet o sınıfın olmaktadır.

Küçükömer'e göre, az gelişmiş bir ülke sistemi olarak Türk sosyal sistemi, Batı kapitalizminin gelişmesini destekleyecek şekilde yönlendirilmektedir. Kendi iç dengelerini sağlamak için az gelişmiş ülkeleri kapitalist yolla kalkınmaya zorlayan gelişmiş ülkeler, Türkiye ekonomisinin yapısını da gelir elde ediş ve harcama yollarını değiştirerek etkilemeye çalışmaktadır (Küçükömer, 1994a, s. 148).

Yerli Emperyalizm Kuramcısı: Korkut Boratav

Boratav, bölüşüm ilişkilerini halk sınıfları aleyhine bozan politikaları ve bu politikaların temeli olan küreselleşme sürecini sürekli olarak eleştirmiştir (Şahin ve Erbaş, 2018). Boratav'ın özgün yanı, sınıf analizini çalışmalarının merkezine taşıyarak Türkiye'nin son yüzyıllık tarihini bu açıdan okuması ve Türkiye ekonomisinin güncel sorunlarının bazılarını bu açıdan incelemeye çalışmasıdır (Boratav, 2013; Çeğin ve Ögüt, 2017).

Küreselleşme kavramı yerine emperyalizm kavramının kullanılması gerektiğini ifade eden Boratav, emperyalizm kavramını kullanmanın dünya ekonomisinin, kutuplar arasındaki çatışmalı, sömürücü ve bağımlılık ilişkilerine dayanan bir sistem olduğunun daha kolay anlaşılmasına neden olacağını belirtmektedir. Fakat küreselleşme kavramı temel alınır, küreselleşme kaçınılmaz ve zorunlu bir değişim süreci olarak algılanacak, olumlu ve olumsuz sonuçları olduğu ifade edilerek, sömürü vurgusundan öte “pozitif toplamlı oyunlar” vurgusu ön plana çıkacaktır (Boratav, 2013). Böylece kutuplar arasındaki var olan çatışma, sömürü ve bağımlılık ilişkisi göz ardı edilecektir.

Uluslararası ticaretin, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında asimetric sonuçlara yol açacağı düşüncesini savunan başta Raul Prebisch ve diğer emperyalizm kuramcılıyla aynı minvalde düşünen Boratav, *Uluslararası Hammadde Ticaretinde Piyasa Yapıları ve Meta Zincirleri ve Dünya Hammadde Ticaretinde Bölüşüm Kategorileri: Bazı Kavram, Yöntem ve Kuram Sorunları* başlıklı çalışmalarında uluslararası ticaretin az gelişmiş ve kapitalist ülkeler arasında simetric mi yoksa asimetric mi ilişki yarattığına odaklanmıştır. Boratav’a göre, az gelişmiş ülkelerin ham madde ticaretinin sadece piyasa güçleri tarafından gerçekleştirilmesi, söz konusu ülkelerin ticaret sermayesini çok uluslu şirketlerin bağıntısı konumuna getirmektedir (Boratav, 2013). Aksine ham madde veya sanayi ürünlerde ithalatçı ve ihracatçı olan gelişmiş kapitalist ülke sermayesi ile az gelişmiş ekonomiler arasında ticaretteki konumları açısından temelden bir simetri yokluğu çağdaş dünya ekonomisinin belirleyici özelliğidir (Boratav, 1983, s. 253). Boratav’a göre, bu asimetric yapıyı kısmen de olsa hafifletebilmek, az gelişmiş ülkelerde üretimle ihracatı etkili bir şekilde denetleyen kamu kurumlarının veya kamu destekli kooperatiflerin oluşturulmasıyla mümkün olacaktır (Boratav, 2013).

Boratav’a göre, Keynesçi dönemin mirası olarak dış ticaret ve cari işlem açıklarının kronik durum kazandığı az gelişmiş ülkeler, normal büyüme oranlarını muhafaza edebilmeleri için dış kaynak gereksinimine zorunlu hâle gelmişler ve metropol sermayesine bağımlılıkları artmıştır (Boratav, 2004; Boratav, 2013b). Bu durumda, dış kaynakların ülkeye girişinde yaşanacak bir kesinti, faiz oranlarında ani bir artış, dış ticaret hadlerinin bozulması ve ihracatta yaşanan büyük boyutlu daralmalar şeklinde oluşan dışsal şok, döviz darlığının oluşturacağı ekonomik krizi meydana getiren koşulları hazırlamaktadır (Boratav, 2013). Anlaşılacağı üzere yapısal uyum paketleri gibi piyasa çözümleri az gelişmiş ülkelerin “gelişmemişliğinin” artmasına neden olmaktadır. Boratav’a göre az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelere bağımlılığının aşılabilmesi için az gelişmiş ülkelerin büyüme dönemlerinde dış dünyaya karşı cari işlem fazlası gerçekleştirebilecek konuma yükselmeleri gerekmektedir. Bu da bir anlamda az gelişmişliğin son bulması anlamına gelmektedir (Boratav, 2004).

Neoliberal politikaların Türkiye’de egemen olmasıyla birlikte, devletin sosyal ve iktisadi yönü törpülenerek denetimsiz bir şekilde piyasaya alan açılmış ve Türkiye ekonomisinin rant/avanta arayan toplum niteliği giderek artmıştır (Boratav, 2004). 1980 öncesinde “avanta” paylaşımı genel olarak, sanayi, faaliyet alanı, sektör ve işlev gibi tarafsız koşullara göre belirlenirken, 1980 sonrası bu ortam kalkarak, bu paylaşım sürecinde siyasi iktidarla bireysel ilişkiler belirleyici olmuştur (Boratav, 2004). Özellikle 1980 sonrasında gerçekleştirilen özelleştirmeler, Türkiye açısından da tarihi boyunca servet birikimini devletin sırtından gerçekleştirmeyi alışkanlık olarak benimsemiş olan Türkiye burjuvazisi için önemli bir avanta alanına dönüşmüştür (Boratav, 2013). Devlet yatırım yaptıkça rant/avanta oluşumunun olacağını ifade eden Boratav, bunun çözümü olarak yatırımların ihale sistemi yerine emanet sistemiyle gerçekleşmesi ve kamunun cari alımlarının ise Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Ziraat Kurumu ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri gibi yine kamuya ait bir alt-sektör tarafından sağlanan bir düzenlemeyle gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Boratav, 2004).

Olgun bir sosyalist ekonomide merkezîyetçi kaynak tahsisi yöntemlerinde ısrar etmenin zararlı olabileceğini ifade eden Boratav, aynı ölçüde zararlı olan diğer şeyin, az gelişmiş bir ülkede, kalkınma sürecinin başıboş piyasa güçlerine, yerli ve uluslararası sermayeye dogmatik bir biçimde teslim etmek olduğunu

vurgulamaktadır. Bu tavır, yanlış dağıtılmış çok az yatırımla sonuçlanmakla birlikte, örneğin “fiyatları düzeltme yoluyla mikro etkinliği artırma” gibi iddialar, az gelişmişliğin aşılması açısından pek önemli olmamaktadır (Boratav, 2013).

Sonuç

Az gelişmişlikten gelişmişliğe geçiş sürecinde farklı kalkınma yaklaşımlarının benimsendiği görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan düşünürlerin kalkınma sürecinde devletçi politikaların önemine yaptıkları vurgu göze çarpmaktadır. Bu çerçevede Hilmi Ziya Ülken ile Sabri Ülgener’e göre devlet müdahalesi hürriyetçi bir ortamın oluşması açısından oldukça önemlidir. Behice Boran, Doğan Avcıoğlu, İdris Küçükömer ve Korkut Boratav ise kalkınma sürecinde devletin ekonomiyi daha aktif şekilde yönetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ülgener’in analizlerinde istihdam ve işsizlik gibi makro iktisadi konular daha ön plana çıkmaktadır. Boran, Avcıoğlu ve Boratav’ın kalkınma meselesine sınıfsal açıdan baktıkları anlaşılmaktadır. Boratav sınıfsal analizini 1980 sonrasındaki dönemdeki analizlerinde de sürdürmüştür. Divitçioğlu’nun Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) yaklaşımıyla, az gelişmişliği ve az gelişmiş ülke ekonomilerinin bağımlılığını açıklamayı odağına almaktadır.

Boran, Avcıoğlu, Küçükömer, Divitçioğlu ve Boratav’ın kalkınma düşüncelerinde Avrupa-merkezci kalkınma yaklaşımından sıyrılarak kapitalist olmayan bir yoldan kalkınma çabası öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda düşünürler, Türkiye’nin kalkınma yolunun ülkeye özgü koşul ve ihtiyaçların göz önünde bulundurulması gereği üzerinde durmuşlardır.

Cumhuriyet Dönemi düşünürlerinin kalkınma yaklaşımlarını ele almayı amaçlayan bu çalışmada, belli başlı düşünürlere odaklanılmıştır. Dolayısıyla araştırma ulusal kalkınmaya yönelik sınırlı bir yaklaşım sunmaktadır. Diğer taraftan ulusal kalkınma yaklaşımlarının geliştirilmesinde, dış ülke koşul ve dinamikleri çerçevesinde oluşarak şekillenmiş kalkınma yaklaşımlarının yanı sıra ulusal kalkınmaya yönelik görüş ve önerilere kulak vermek önemli görülmektedir. Az gelişmişlikten gelişmişliğe geçiş sürecini odağına alan gelecekteki araştırmaların bu bakış açısıyla da kalkınma olgusunu irdelemeleri yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Amin, S. (2016). *Liberal virüs: sürekli savaş ve dünyanın Amerikanlaştırılması* (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2018). *Avrupa-merkezcilik: Bir ideolojinin eleştirisi* (M. Sert, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2019). *Samir Amin anlatıyor: Ezilen halkların, sömürülen sınıfların organik aydını* (F. Başkaya, Çev.). D. M. Dembele (Yay. haz.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2019a). Tarihsel kapitalizmin yörüngesi: Marksizmin üç kıtadaki misyonu (F. Başkaya, Çev.). D. M. Dembele (Yay. haz.). *Samir Amin anlatıyor: Ezilen halkların, sömürülen sınıfların organik aydını* içinde (s. 132-166). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ateş, S. ve Şanlı, A. (2021). Kültür, modernleşme ve milliyetçilik bağlamında Hilmi Ziya Ülken ve Türk modernleşmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(4), 1636-1650. doi: 10.7884/teke.5319
- Avcıoğlu, D. (1957). Temel iktisadi mesele: seçmek zarureti. *Akis*, 9(149), 12. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_149.pdf

- Avcioğlu, D. (1957a). Mahrumiyetsiz kalkınma. *Akis*, 10(170), 14-15. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_170.pdf
- Avcioğlu, D. (1957b). Plan meselesi. *Akis*, 9(150), 12-13. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_150.pdf
- Avcioğlu, D. (1962.). Plan konusundaki gerçek. *Yön*, 38, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-1%20-%20Sayı%20-%200038.pdf>
- Avcioğlu, D. (1965.). Ereğli-demir çelik dosyası açılmalıdır. *Yön*, 92, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-3%20-%20Sayı%20-%200092.pdf>
- Avcioğlu, D. (1965a). Kalkınmaya giden yol. *Yön*, 95, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-3%20-%20Sayı%20-%200095.pdf>
- Avcioğlu, D. (1976). *Türkiye'nin düzeni*. (Birinci kitap, 10. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1978). *Türkiye'nin düzeni*. (İkinci kitap, 11. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1996). Önsöz (S. Avcioğlu, Çev.). *Sınıf açısından az gelişmişlik* (s. 15-16) içinde. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Aydın, M. K. (2006). Düşüncenin tarihselliği ve emperyalizm üzerine. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 121-128. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29118/311507>
- Balassa, B. (1984). Trade between developed and developing countries: the decade ahead *OECD Economic Studies* (No.3, s. 7-25) Erişim adresi: <https://www.oecd.org/economy/growth/2501905.pdf>
- Baran, P. A. (1974). *Büyümenin ekonomi politiği* (E. Günçe, Çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Başkaya, F. (2009). *Kalkınma iktisadının yükseliş ve düşüşü* (6. bs.). Ankara: Maki Basın Yayın.
- Başkaya, F. (2015). *Az gelişmişliğin sürekliliği*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Birsel, S. (1979). Bir Hilmi Ziya vardı. *Sosyoloji Konferansları*, 17, 27-30. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9544/119190>
- Bora, A. (2016). "Çalışmakla var olacağım gibi..." – işsiz duyu dünyası. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Yay. haz.). *Boşuna mı okuduk? – Türkiye'de beyaz yaka işsizliği* içinde (s. 117-141). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boran, B. (2010). *Yazılar konuşmalar söyleşiler savunmalar* (Birinci Cilt). N. Sargın (Yay. haz.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Boran, B. (2010a). *Yazılar konuşmalar söyleşiler savunmalar* (İkinci Cilt). N. Sargın (Yay. haz.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Boran, B. (2013). *Behice Boran'ın mektupları – II (1932-1986)*. T. Akekmekçi ve T. Yıldırım (Yay. haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boran, B. (2016). *Türkiye ve sosyalizm sorunları*. İstanbul: Yordam Kitap.

- Boratav, K. (1983). *İktisat politikaları ve bölüşüm sorunları*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Boratav, K. (2004). *Yeni dünya düzeni nereye* (2. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2013). *Emperyalizm, sosyalizm ve Türkiye*. (3. bs.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Bursa, Z. (2011). *Türkiye solunda kalkınma düşüncesi 1920'lerden 1970'lere*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Cengiz, E. (1969). Avcioğlu: teorisz bir devrimci. *Emek*, 8, 8-11. Erişim adresi: https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/emek_1969/Emek_dergisi_c_1_sayi_08.pdf
- Chang, H. (2021). *Kalkınma reçetelerinin gerçek yüzü* (T. A. Onmuş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çeğin, G. ve Öğütle, U. S. (2017). Türkiye'de sosyal bilimler alanında sınıf mefhumunu geri kazanmak. H. Erbaş (Yay. haz.). *Sosyal bilimler tarihini keşfediyor: DTCF bilim çevresi ve sonrası* içinde (s. 339-347). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Divitçioğlu, S. (1966). *Asya tipi üretim tarzı ve Az-gelişmiş ülkeler*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2010). *Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2013). *Sencer Divitçioğlu anlatıyor* (2. bs.). İ. Ekinci, İ. ve H. Güldağ (Yay. haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dobb, M. (1981). *Kapitalizm sosyalizm Azgelişmiş ülkeler ve iktisadi kalkınma* (M. Selik, Çev.). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Engels, F. (1995). Engels'ten Londra'daki Marx'a (Y. Fincancı, Çev.). *Seçme yazışmalar 1* içinde (s. 90-92). Ankara: Sol Yayınları.
- Eralp, H. V., Tanyol, C., Tütengil, C., Yetkin, S. ve Anıl, B. (1997). Hilmi Ziya Ülken'in anısına. *Sosyoloji Konferansları*, 15, 111-120. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9537/119122>
- Ercan, F. (2006). *Modernizm, kapitalizm ve azgelişmişlik* (4. bs.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Erdoğan, N., 2016. *Sancılı dil, hadım edilen kendilik ve aşınan karakter – Beyaz yakalı işsizliğe dair notlar*. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Yay. haz.). *Boşuna mı okuduk? – Türkiye'de beyaz yaka işsizliği* (s. 73-116) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergüç, V. (2019). *Türkiye'de modern kimliğin inşasına bir eleştiri: Hilmi Ziya Ülken örneği* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ertüzün, T. (1987). Prof. Ülgener'in iktisadi kalkınma yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43(1-4), 13-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/840/9289>
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kara, İ. (2019). Sunuş. İ. Kara ve N. Y. Aydoğdu (Yay. haz.). *Osmanlı modernleşmesinin meseleleri* içinde (2. bs., s. 5-8). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaya, İ. (2011). "Geç modernlikler" çerçevesinde Türk modernlik deneyimi. M. Zencirkıran (Yay. haz.). *Dünden bugüne Türkiye'nin toplumsal yapısı* içinde (s. 101-123). İstanbul: Dora Yayınları.
- Kayalı, K. (2014). *Türk kültür dünyasından portreler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kunt, S. (2015). *Küba'da sürdürülebilir kent tarımı* (C. Yücel, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

- Küçükömer, İ. (1966). *Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin ilişkileri üzerine (politik iktisada dönüş denemesi)*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Düzenin yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Küçükömer, İ. (1994a). *Cuntacılıktan sivil topluma*. Y. Yaman (Yay. haz.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Marx, K. (1976). *Kapitalist üretim öncesi biçimler (formen)* (Z. Dicleli, Çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Marx, K. (1995). Marx'tan Manchester'deki Engels'e (Y. Fincancı, Çev.). *Seçme Yazışmalar 1* içinde (s. 88-90). Ankara: Sol Yayınları.
- Mehmet, O. (1990). Alternative concepts of developments: a critique of euro-centric theorizing. *Humanomics*, 6(3), 55-67. doi: 10.1108/eb006108
- Nişancıoğlu, K. (2013). The Ottoman origins capitalism: uneven and combined development and eurocentrism. *Review of International Studies*. 40(2), 325-347. doi: 10.1017/S0260210513000181
- Öztürk, N. (2015). *Kalkınma kuramlarına eleştirel bir yaklaşım*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Plaatjie, S. R. (2013). Beyond western – centric and eurocentric development: a case for decolonizing development. *Africanus*, 43(2), 118-130. doi: 10.25159/0304-615X/2306
- Amin, S. (2016). Liberal virüs: sürekli savaş ve dünyanın Amerikanlaştırılması (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2018). Avrupa-merkezcilik: Bir ideolojinin eleştirisi (M. Sert, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2019). Samir Amin anlatıyor: Ezilen halkların, sömürülen sınıfların organik aydını (F. Başkaya, Çev.). D. M. Dembele (Yay. haz.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2019a). Tarihsel kapitalizmin yörüngesi: Marksizmin üç kıtadaki misyonu (F. Başkaya, Çev.). D. M. Dembele (Yay. haz.). Samir Amin anlatıyor: Ezilen halkların, sömürülen sınıfların organik aydını içinde (s. 132-166). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ateş, S. ve Şanlı, A. (2021). Kültür, modernleşme ve milliyetçilik bağlamında Hilmi Ziya Ülken ve Türk modernleşmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(4), 1636-1650. doi: 10.7884/teke.5319
- Avcıoğlu, D. (1957). Temel iktisadi mesele: seçmek zarureti. *Akis*, 9(149), 12. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_149.pdf
- Avcıoğlu, D. (1957a). Mahrumiyetsiz kalkınma. *Akis*, 10(170), 14-15. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_170.pdf
- Avcıoğlu, D. (1957b). Plan meselesi. *Akis*, 9(150), 12-13. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_150.pdf
- Avcıoğlu, D. (1962.). Plan konusundaki gerçek. *Yön*, 38, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-1%20-%20Sayi%20-%200038.pdf>
- Avcıoğlu, D. (1965.). Ereğli-demir çelik dosyası açılmalıdır. *Yön*, 92, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-3%20-%20Sayi%20-%200092.pdf>

- Avcioğlu, D. (1965a). Kalkınmaya giden yol. Yön, 95, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-3%20-%20Sayi%20-%200095.pdf>
- Avcioğlu, D. (1976). Türkiye'nin düzeni. (Birinci kitap, 10. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1978). Türkiye'nin düzeni. (İkinci kitap, 11. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1996). Önsöz (S. Avcioğlu, Çev.). Sınıf açısından az gelişmişlik (s. 15-16) içinde. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Aydın, M. K. (2006). Düşüncenin tarihselliği ve emperyalizm üzerine. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 121-128. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29118/311507>
- Balassa, B. (1984). Trade between developed and developing countries: the decade ahead OECD Economic Studies (No.3, s. 7-25) Erişim adresi: <https://www.oecd.org/economy/growth/2501905.pdf>
- Baran, P. A. (1974). Büyümenin ekonomi politiği (E. Günçe, Çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Başkaya, F. (2009). Kalkınma iktisadının yükseliş ve düşüşü (6. bs.). Ankara: Maki Basın Yayın.
- Başkaya, F. (2015). Az gelişmişliğin sürekliliği. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Birsel, S. (1979). Bir Hilmi Ziya vardı. Sosyoloji Konferansları, 17, 27-30. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9544/119190>
- Bora, A. (2016). "Çalışmakla var olacağım gibi..." – işsiz duygu dünyası. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Yay. haz.). Boşuna mı okuduk? – Türkiye'de beyaz yaka işsizliği içinde (s. 117-141). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boran, B. (2010). Yazılar konuşmalar söyleşiler savunmalar (Birinci Cilt). N. Sargın (Yay. haz.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Boran, B. (2010a). Yazılar konuşmalar söyleşiler savunmalar (İkinci Cilt). N. Sargın (Yay. haz.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Boran, B. (2013). Behice Boran'ın mektupları – II (1932-1986). T. Akekmekçi ve T. Yıldırım (Yay. haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boran, B. (2016). Türkiye ve sosyalizm sorunları. İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (1983). İktisat politikaları ve bölüşüm sorunları. İstanbul: Belge Yayınları.
- Boratav, K. (2004). Yeni dünya düzeni nereye (2. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2013). Emperyalizm, sosyalizm ve Türkiye. (3. bs.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Bursa, Z. (2011). Türkiye solunda kalkınma düşüncesi 1920'lerden 1970'lere. İstanbul: Versus Yayınları.
- Cengiz, E. (1969). Avcioğlu: teorisiz bir devrimci. Emek, 8, 8-11. Erişim adresi: https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/emek_1969/Emek_dergisi_c_1_sayi_08.pdf
- Chang, H. (2021). Kalkınma reçetelerinin gerçek yüzü (T. A. Onmuş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çeğin, G. ve Öğütle, U. S. (2017). Türkiye’de sosyal bilimler alanında sınıf mefhumunu geri kazanmak. H. Erbaş (Yay. haz.). Sosyal bilimler tarihini keşfediyor: DTCF bilim çevresi ve sonrası içinde (s. 339-347). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Divitçioğlu, S. (1966). Asya tipi üretim tarzı ve Az-gelişmiş ülkeler. İstanbul: Elif Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2010). Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2013). Sencer Divitçioğlu anlatıyor (2. bs.). İ. Ekinci, İ. ve H. Güldağ (Yay. haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dobb, M. (1981). Kapitalizm sosyalizm Azgelişmiş ülkeler ve iktisadi kalkınma (M. Selik, Çev.). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Engels, F. (1995). Engels’ten Londra’daki Marx’a (Y. Fincancı, Çev.). Seçme yazışmalar 1 içinde (s. 90-92). Ankara: Sol Yayınları.
- Eralp, H. V., Tanyol, C., Tütengil, C., Yetkin, S. ve Anıl, B. (1997). Hilmi Ziya Ülken’in anısına. Sosyoloji Konferansları, 15, 111-120. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9537/119122>
- Ercan, F. (2006). Modernizm, kapitalizm ve azgelişmişlik (4. bs.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Erdoğan, N., 2016. Sancılı dil, hadım edilen kendilik ve aşınan karakter – Beyaz yakalı işsizliğe dair notlar. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Yay. haz.). Boşuna mı okuduk? – Türkiye’de beyaz yaka işsizliği (s. 73-116) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergüç, V. (2019). Türkiye’de modern kimliğin inşasına bir eleştiri: Hilmi Ziya Ülken örneği (Yayımlanmamış Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ertüzün, T. (1987). Prof. Ülgener’in iktisadi kalkınma yaklaşımı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 43(1-4), 13-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/840/9289>
- Giddens, A. (2004). Modernliğin sonuçları (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kara, İ. (2019). Sunuş. İ. Kara ve N. Y. Aydoğdu (Yay. haz.). Osmanlı modernleşmesinin meseleleri içinde (2. bs., s. 5-8). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaya, İ. (2011). “Geç modernlikler” çerçevesinde Türk modernlik deneyimi. M. Zencirkıran (Yay. haz.). Dünden bugüne Türkiye’nin toplumsal yapısı içinde (s. 101-123). İstanbul: Dora Yayınları.
- Kayalı, K. (2014). Türk kültür dünyasından portreler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kunt, S. (2015). Küba’da sürdürülebilir kent tarımı (C. Yücel, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Küçükömer, İ. (1966). Gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin ilişkileri üzerine (politik iktisada dönüş denemesi). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). Düzenin yabancılaşması. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Küçükömer, İ. (1994a). Cuntacılıktan sivil topluma. Y. Yaman (Yay. haz.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Marx, K. (1976). Kapitalist üretim öncesi biçimler (formen) (Z. Dicleli, Çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Marx, K. (1995). Marx’tan Manchester’deki Engels’e (Y. Fincancı, Çev.). Seçme Yazışmalar 1 içinde (s. 88-90). Ankara: Sol Yayınları.

- Mehmet, O. (1990). Alternative concepts of developments: a critique of euro-centric theorizing. *Humanomics*, 6(3), 55-67. doi: 10.1108/eb006108
- Nişancıoğlu, K. (2013). The Ottoman origins capitalism: uneven and combined development and eurocentrism. *Review of International Studies*. 40(2), 325-347. doi: 10.1017/S0260210513000181
- Öztürk, N. (2015). *Kalkınma kuramlarına eleştirel bir yaklaşım*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Plaatjie, S. R. (2013). Beyond western – centric and eurocentric development: a case for decolonizing development. *Africanus*, 43(2), 118-130. doi: 10.25159/0304-615X/2306
- Sarıkaya, D. (2018). *Sencer Divitçioğlu ve Asya tipi üretim tarzı* (Yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Sayar, A. G. (1998). *Bir iktisatçının entelektüel portresi: Sabri F. Ülgener*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Scholte, J. A. ve Söderbaum, F. (2017). A changing global development agenda?. *Forum for Development Studies*, 44(1), 1-12. doi: 10.1080/08039410.2017.1275843
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Seyit, G. (2019). Doğan Avcıoğlu: bağımsızlık, kalkınma ve sosyalizm. H. Erbaş (Yay. haz.). *Türkiye’de gelişme/kalkınma yazınından bir seçki içinde* (s. 200-233). Ankara: Palme Yayınevi.
- Subirats, E. (2010). Mariategui, latin american socialism and asia. *World Review Political Economy*, 1(3), 517-530. doi: 10.2307/41931886
- Şahin, H. ve Erbaş, H. (2018). Korkut Boratav: insanlı ve sınıflı bir iktisat anlayışına adanmış bir yaşam. H. Erbaş (Yay. haz.). *Türkiye’de gelişme/kalkınma yazınından bir seçki içinde* (s. 236-268). Ankara: Palme Yayınevi.
- Takiş, T. (2011). Değerler levhasının tersine çevrilişi: Hilmi Ziya Ülken. *Doğu Batı*, 3(12), 87-110.
- Temiz, N. (2008). 1952-1962 yılları arasında Hilmi Ziya Ülken ve düşünceleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ülgener, S. F. (1981). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: DER Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1983). *Zihniyet aydınlar ve izm’ler*. Ankara: Mayaş Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1991). *Millî gelir, istihdam ve büyüme* (7. bs.). İstanbul: DER Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2016). İktisadi hayatta zihniyetin rolü ve tezahürleri. A. G. Sayar (Yay. haz.). *Makaleler içinde* (s. 19-54). İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1960). Türkiye’de batılılaşma hareketi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1-4), 1-7. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/68648/1078125>
- Ülken, H. Z. (1963). *Tarihi maddeciliğe reddiye* (2. bs.). İstanbul: Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2007). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2016). *Millî ve tarih şuuru* (3. bs.). E. Yalçın (Yay. haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Yılmaz, S. H. (2007). İdris Küçükömer'in siyasal tezleri bağlamında AKP ve CHP parti programlarının analizi. *Journal of Selçuk Communication*, 5(11), 156-173. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19015/200729>
- Yücel, C. (1994). İdris'in şu işi. Y. Yaman (Yay. haz.). *Anılar ve düşünceler içinde* (s. 13). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ziai, A. (2017). Post-development 25 years after the development dictionary. *Third World Quarterly*, 38(12), 2547-2558. doi: 10.1080/01436597.2017.1383853
- Sayar, A. G. (1998). *Bir iktisatçının entelektüel portresi: Sabri F. Ülgener*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Scholte, J. A. ve Söderbaum, F. (2017). A changing global development agenda?. *Forum for Development Studies*, 44(1), 1-12. doi: 10.1080/08039410.2017.1275843
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Seyit, G. (2019). Doğan Avcıoğlu: bağımsızlık, kalkınma ve sosyalizm. H. Erbaş (Yay. haz.). *Türkiye'de gelişme/kalkınma yazınından bir seçki içinde* (s. 200-233). Ankara: Palme Yayınevi.
- Subirats, E. (2010). Mariategui, latin american socialism and asia. *World Review Political Economy*, 1(3), 517-530. doi: 10.2307/41931886
- Şahin, H. ve Erbaş, H. (2018). Korkut Boratav: insanlı ve sınıflı bir iktisat anlayışına adanmış bir yaşam. H. Erbaş (Yay. haz.). *Türkiye'de gelişme/kalkınma yazınından bir seçki içinde* (s. 236-268). Ankara: Palme Yayınevi.
- Takiş, T. (2011). Değerler levhasının tersine çevrilişi: Hilmi Ziya Ülken. *Doğu Batı*, 3(12), 87-110.
- Temiz, N. (2008). *1952-1962 yılları arasında Hilmi Ziya Ülken ve düşünceleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ülgener, S. F. (1981). *İktisadi çözümünün ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: DER Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1983). *Zihniyet aydınlar ve izm'ler*. Ankara: Mayaş Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1991). *Millî gelir, istihdam ve büyüme* (7. bs.). İstanbul: DER Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2016). İktisadi hayatta zihniyetin rolü ve tezahürleri. A. G. Sayar (Yay. haz.). *Makaleler içinde* (s. 19-54). İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1960). Türkiye'de batılılaşma hareketi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1-4), 1-7. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/68648/1078125>
- Ülken, H. Z. (1963). *Tarihi maddeciliğe reddiye* (2. bs.). İstanbul: Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2007). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2016). *Millet ve tarih şuuru* (3. bs.). E. Yalçın (Yay. haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmaz, S. H. (2007). İdris Küçükömer'in siyasal tezleri bağlamında AKP ve CHP parti programlarının analizi. *Journal of Selçuk Communication*, 5(11), 156-173. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19015/200729>

Yücel, C. (1994). İdris'in şu işi. Y. Yaman (Yay. haz.). *Anılar ve düşünceler* içinde (s. 13). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Ziai, A. (2017). Post-development 25 years after the development dictionary. *Third World Quarterly*, 38(12), 2547-2558. doi: 10.1080/01436597.2017.1383853

Extended Abstract

Purpose

This study aims to examine the thoughts of Turkish thinkers in the Republican era on the development of Turkey instead of focusing on the mainstream approach that claims to be universal in the development literature. In the study, firstly, it is examined why development should be sought locally, and then a theoretical basis for Turkey's national development is tried to be put forward. Finally, the similarities and differences in the thoughts of the thinkers about the development process are discussed, and the building blocks of the country-specific development path are tried to be determined in line with these thoughts.

Design and Methodology

In this study, Turkey's economic development and modernization process are evaluated based on the works of Republican period thinkers. In this context, within the framework of economic development, the views of thinkers who deal with the development process in sociological, cultural, and economic terms were examined by scanning the national literature.

Findings

It has been understood that the approach that Turkey's development problems can be solved with policies that take into account their own uniqueness has been adopted by the thinkers of the Republican period.

Research Limitations

It was not possible to mention all of the Republican thinkers in the study, and not every thinker could be included in the scope of the study. On the other hand, in order to reveal the development path of Turkey arising from its own conditions and the obstacles encountered on this path, attention was paid to the selection of thinkers who put forward different views on the development process.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

To solve the development problems that Turkey has experienced in the last 100 years and to present a perspective for the next 100 years, it will be possible to discuss the development perspectives of Republican thinkers. With this view, past experiences and policies will shed light on shaping the future national development path. As a result, the main suggestion of the study is that Turkey's development policies should be designed by taking into account the specificities of the country.

Originality/Value

In the study, the development perspectives of Turkish thinkers were examined through their own works, and their thoughts on the development process were directly mentioned. Due to the scarcity of comprehensive studies examining the development views of Republican thinkers in the literature, it tries to understand and explain the development problem from a Eurocentric perspective, based on the perspective of local thinkers who have grown up in national socio-economic and political conditions and dynamics and have experienced it in the historical process. In this respect, it is thought that this study will fill an important gap in the literature.

Araştırmacı Katkısı: Talha KUTAY (%50), Munise Tuba AKTAŞ (%50).